

Международная
организация
труда

Кыргыз Республикасынын
Социалдык өнүктүрүү
министирлиги

Балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин СӨЗДҮГҮ

Балдар эмгегин
түп тамырынан
жоюу боюнча
эл аралык программа

Татыктуу кызмат боюнча техникалык колдоо тобу жана
Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча ЭЭУнун Бюросу

**Балдар эмгеги боюнча негизги
түшүнүктөрдүн
жана терминдердин
СӨЗДҮГҮ**

**Балдар эмгегин
түп тамырынан
жоюу боюнча
эл аралык
программа**

Эл аралык эмгек уюму

Кыргыз Республикасынын Социалдык өнүктүрүү министирлиги

**Татыктуу кызмат боюнча техникалык колдоо тобу жана
Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча ЭЭУнун Бюросу**

Автордук укук © Эл аралык эмгек уюму 2012

Биринчи басылыш 2012

Эл аралык эмгек уюмунун басылмасы автордук укук боюнча Бүткүл дүйнөлүк конвенциясынын 2 - Протоколуна ылайык автордук укугу менен корголот. Аны менен бирге, андан кыскача билдирмелерди уруксатсыз эле, булакты атоо шартында колдонууга мүмкүн. Басып чыгаруу же котормого укук алуу үчүн: ILO Publications (Rights and Permissions), International Labour Office, CH-1211, Geneva 22, Switzerland дареги боюнча, же болбосо: pubdroit@ilo.org электрондук почта боюнча кайрылса болот. Эл аралык эмгек бюросу мындай кайрылууларды колдойт.

Интеллектуалдык менчикти каттоочу мекемелерде катталган китепканалар, мекемелер жана башка колдонуучулар бул максат үчүн берилген лицензияларга ылайык көчүрмөлөрдү жасай алышмакчы. Сиздин өлкөдөгү интеллектуалдык менчикти каттоо мекемесин табуу үчүн www.iflro.org сайтына кириңиз.

ИПЕК, Кыргыз Республикасынын социалдык өнүктүрүү Министирлиги

Кыргызстан - Балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгү / Балдар эмгегин түп тамырынан жоюу боюнча эл аралык программа (БЭТЖ); Татыктуу Кызмат боюнча Техникалык Колдоо Тобу жана Чыгыш Европа жана Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча ЭЭУнун Бюросу. - Бишкек: ЭЭУ, 2012. - 120 б.

ISBN: 978-92-2-026893-3 (print bilingual version); 978-92-2-826894-2 (web pdf kyrgyz version)

ILO International Programme on the Elimination of Child Labour; Kyrgyzstan. Ministry of social development;

ILO DWT and Country Office for Eastern Europe and Central Asia.

child labour / children / child worker / terminology / Kyrgyzstan

Ошондой эле орус тилинде чыгарылган: Словарь терминов и основных понятий по детскому труду,

Бишкек: МОТ, 2012

ILO Cataloguing in Publication Data

Автордон

Бул басылма БЭТЖ үчүн Кыргызстандагы БӨУ «Балачак Институту» тарабынан иштелип чыккан. Координатор - Амина Курбанова, БЭТЖнын Кыргызстандагы офиси. ЭЭУнын бул басылмасына каражат Германия Федеративдүү Республикасынын өкмөтү тарабынан берилди (Долбоор RER/11/51P/FRG).

Басылма Германия Федеративдүү Республикасынын - өкмөтүнүн көз карашын же саясатын сөзсүз түрдө чагылдырбайт. Фирмалардын, коммерциялык буюмдардын же уюмдардын аталышы аларга колдоо көрсөтүлгөнүн билдирбейт.

Бириккен Улуттар уюмунун тажрыйбасында колдонулуп келген аталыштар, жана бул басылмада материалдардын берилиши Эл аралык эмгек бюросунун кайсыл бир өлкөнүн, райондун же аймактын, ошондой эле алардын бийликтеринин чегараларынын делимитациясы тууралуу кандай бир пикиринин чагылдырылышы эмес.

Автордук макалаларда, изилдөөлөрдү жана башка чыгармаларда айтылган пикирлер учун жоопкерчилик жалаң гана авторлордо жатат жана алардын басылып чыгарылышы Эл аралык эмгек бюросу бул пикирлерди сөзсүз колдойт дегенди билдирбейт.

Фирмалардын, коммерциялык буюмдардын жана жараяндардын аталышы аларды Эл аралык эмгек уюму колдоп жатканын билдирбей, ошондой эле, конкреттүү фирма, коммерциялык буюм же жараяндын аталышы да аны жактырбай жатканды билдирбейт.

ЭЭУнун басылмаларын жана электрондук чыгармаларды ири китеп дүкөндөрүндө же ЭЭУнун көптөгөн өлкөлөрүндөгү жергиликтүү офистеринен, ошондой эле ЭЭУнун материалдарын басым чыгаруучунун өзүнүн - International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, Switzerland дареги боюнча алса болот. Каталог же жаңы басылмалардын тизмесин жогоруда айтылган дарек же pubvente@ilo.org электрондук дареги боюнча бекер алса болот. Ошондой эле биздин www.ilo.org/publns сайтына кирүү мүмкүн.

Биздин: www.ilo.org/ipec веб-сайтыбызга кириңиздер

Мукабадагы фотосүрөт: Автордук укук © ЭЭУ 2012

Басылып чыгарылды

Фото түзүлдү

Кыргызстан

БЭТЖ Бишкек, Кыргызстан

Балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгү: Бишкек, 2011 ж. – 120 бет

Түзүүчү: Джакубова Н.И.

Бул басылма балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгүн түзгөн түзүүчүлөрдүн көз-караштарын чагылдырат жана сөзсүз түрдө Эл аралык эмгек уюмунун көз-карашын жана саясатын билдирбейт. Бул публикациядагы материалдар, бийликтин, территориянын же болбосо райондун жана кандайдыр бир өлкөнүн укуктук статусун жана ошондой эле алардын делимитациясын билдирбейт.

Басылма бекер таркатылат.

Балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгү Эл аралык эмгек уюмунун Кыргыз Республикасынын социалдык коргоо министрилигинин маалыматтык-ресурстук борборун түзүү боюнча долбоорунун алкагында түзүлгөн.

Балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгү социалдык кызматкерлер, социалдык педагогтор, студенттер, ата-энелер жана балдар, жана ошондой эле балдар эмгеги боюнча тармакта кызмат кылып келе жаткан адистер үчүн арналган.

Түзүүчүлөр балдар эмгеги боюнча негизги түшүнүктөрдүн жана терминдердин сөздүгүн түзүшгөн жана бул долбоордун аткаруучулары болгон «Институт детства» коомдук фондунун кызматкерлерине өздөрүнүн ыраазычылыктарын билдирет.

Долбоордун жетекчиси: Джакубова Н.И.

Башкы редактору: Курбанова А.

Кыргыз тилиндеги текстинин редактору: Сыргакова Б. Ж.

Котормочулар: Байсалбаев С.М., Байтолоева К.Т.

Сөздүк көп колодонулуучу алфавиттик түрдө түзүлгөн терминдерди жана алардын аныктамаларын өзүнө камтыйт. Сөздүк кыргыз жана орус тилдеринде тең эки окшош бөлүктөн турат.

Сөздүктүн максаттары:

— Балдар эмгегине тиешелүү болгон негизги түшүнүктөрүнө жана анын эң оор формаларына аныктама берүү жана ошондой эле окуучуларды алар менен тааныштыруу.

— Кыргыз Республикасында жана эл аралык практикада колдонулган балдар эмгеги жана анын эң оор формаларына тиешелүү кээбир терминдер тууралуу маалымат берүү.

— Балдар эмгегине тиешелүү болгон бардык терминдерди камтыган универсалдык окуу куралы болуп эсептелбейт.

Аз камсыз болгон үй-бүлөнүн социалдык паспорту (social passport of low-income family) — аз камсыз болгон үй-бүлөнүн курамы, жетиштүүлүгүнүн деңгээли жана алардын социалдык кызматтарын колдонуусу тууралуу анкета. Бул анкетанын негизинде аз камсыз болгон үй-бүлөгө социалдык жардам көрсөтүү боюнча ишчараларды аткарылат.¹

Айлык социалдык пособиялар (monthly living allowance) төмөндөгүлөргө берилет:

- Медициналык жана социалдык эксперттик комиссиясы (МСЭК) тарабынан мүмкүнчүлүгү чектелгени аныкталгандан тартып алты ай ичинде бардык керектүү документтерди тапшырып, пособия үчүн кайрылган учурларда, пособия үчүн кайрылган биринчи күндөн тартып он сегиз жашка чейин берилет;

- бала кезинен мүмкүнчүлүгү чектелгендерге, мүмкүнчүлүгү чектелип эмгек пенсиясын албагандарга МСЭК тарабынан мүмкүнчүлүгү чектелгени аныкталгандан тартып алты ай ичинде бардык керектүү документтерди тапшырып, пособия үчүн кайрылган учурларда, пособия үчүн кайрылган биринчи күндөн тартып

МСЭК тарабынан берилген справканын мөөнөтүнүн бүтүшүнө чейин берилет;

- улгайган жарандар жана баатыр энелерге айлык социалдык пособия төлөө укугу берилгенден тартып алты ай ичинде бардык керектүү документтерди тапшырып, пособия үчүн кайрылган учурларда, пособия үчүн кайрылган биринчи күндөн тартып өмүр бою берилет;

- багуучусу каза болуп калып, пенсиялык камсыздоосу жок учурларда айлык социалдык пособия төлөө укугу берилгенден тартып алты ай ичинде бардык керектүү документтерди тапшырып, пособия үчүн кайрылган учурларда, пособия үчүн кайрылган биринчи күндөн тартып он алты жашка чейин берилет;

Жалпы орто мектептерде, кесиптик окуу жайларда, орто жана жогорку окуу жайларда күндүзгү түрдө окуган студенттерге окуусун бүткөнгө чейин, бирок жыйырма үч жашка чыкканга чейин берилет;

- ВИЧ/СПИД менен оорууган энеден төрөлгөн балдарга төрөлгөн күнүнөн тартып алты ай ичинде бардык керектүү документтерди тапшырып, пособия үчүн кайрылган учурларда, пособия үчүн кайрылган биринчи күндөн тартып он сегиз айлык болгончо бериле турган пособия;²

¹2009-жылдын 29-декабрындагы 318-номердеги КРнын мамлекеттик пособиялары жөнүндө мыйзамы,8-бет.

²2009-жылдын 29-декабрындагы 318-номердеги КРнын мамлекеттик пособиялары жөнүндө мыйзамы.14-бет.

Айыл чарбасы (agriculture) — айыл-чарба ишканалары, өсүмдүк өстүрүү, токойчулук, мал чарбачылыгы, аарычылык, ишкана ээси же анын атынан өсүмдүктүн же малдын продукцияларын иштетүү, машиналар, жабдуулар, инструменттер, айыл чарба агрегаттарын колдонуу, тейлөө, айыл чарба өндүрүшү менен байланышты сактоо, операциялар жана ташуу сыяктуу ар кандай процесстердин ишке ашырууну камтыган айыл чарба жана токойчулук ишчаралары.³

Айыл чарбасы тармагында аткарылган шарттарына ылайык жаш жумушчулардын коопсуздугу жана ден-соолугуна терс таасирин тийгизүүчү жумуштарга минималдуу орношуу жашы 18 жаштан төмөн болбой турган жаш болуп аныкталышы керек.⁴

Айрым жумушчу категориялары үчүн жумуш убактысы мөөнөтүнүн кыскартылышы (reduced working hours for certain categories of workers) — төмөндөгү айрым жумушчу категориялары үчүн жумуш убактысы мөөнөтү кыскартылган түрдө аныкталган:

1) 14 жаштан 16 жашка чейинки жумушчулар үчүн — аптасына 24 сааттан көп эмес, 16 жаштан 18 жашка чейинки жумушчулар үчүн — аптасына 36 сааттан көп эмес;

2) Оор кара жумуштарда, зыяндуу жана кооптуу жумуш шарттарында иштеген жумушчулар үчүн аптасына 36 сааттан көп эмес;

3) I жана II группадагы майыптар үчүн аптасына 36 сааттан көп эмес.

Жумуш убактысы мөөнөтүнүн кыскартылышы укугун берген оор, зыяндуу жана кооптуу жумуш шарттарына ээ болгон өндүрүштөр, цехтер, кесиптер жана жумуш түрлөрүнүн тизмеси Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталат.⁵

Алдыңкы планга чыгаруу (mainstreaming) — балдар эмгегин колдонууну токтотууга орчундуу таасир берген процесстерди, саясатты жана программаларды өзгөртүүгө багытталган биргеликтүү аракеттер болуп са-

³2001-жылдын 184-номердеги Айыл чарбасындагы эмгектин коопсуздугу жана гигиенасы жөнүндө Конвенциясы

⁴Ошол эле жерде 16-бет.

⁵2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 91-бет.

налат. Бул терминди кандайдыр бир денгээлде, бир канча жылдан бери түзүлүп, ийгиликке жетишкен алдыңкы планга чыгарылган гендердик маселелердин аналогу деп эсептесек болот. Гендердик факторлор эске алынып Бириккен Улуттар Уюмунун Экономикалык жана социалдык кеңеши тарабынан даярдалган “балдар эмгеги маселесин алдыңкы планга чыгаруу” терминин расмий түрдө төмөндөгүдөй түшүндүрсө болот:

- Бардык пландалган иш-чараларда, саясатта, программаларда эмгектенген балдар же эмгекке алынуу кооптугунда турган балдар үчүн кооптуулугун аныктоо процессин жүргүзүү;

- Бардык саясий, экономикалык жана социалдык чөйрөлөрдө өзгөчө оор шарттарда балдардын эмгегин колдонууну токтотуу негизинде мониторинг жана баалоо саясатын жүргүзүү боюнча даярдалган процесс стратегиясынын өзөгүн түзүшү шарт;

- Бул процесстин негизги максаты кыска мөөнөт ичинде балдардын эмгегин колдонууну түп тамыры менен токтотуу болуп саналат.⁶

Аракет программасы (action programmes) — Конвенциянын (182) 6-беренесинде аныкталган, аракет программасы өкмөттүн тийиштүү мүдүрлүктөрү, жумуш-

чулар жана жумуш берүүчү уюмдары менен кеңешкенден кийин, оор формада эмгектенген балдардын ой-пикирлери, керектүү учурларда алардын үй-бүлөлөрүнүн, Конвенция жана Рекомендациянын максаттарын тең бөлүшкөнгө кызыктар болгон топтордун да ой-пикирлерин эске алынып даярдалышы жана ишке ашырылышы керек. Мындай программалар төмөндөгү максатка ээ болушу керек:

- а) Оор формадагы балдар эмгегин ортого чыгаруу жана айыптоо;

- б) Оор формадагы эмгектерде балдардын ишке алынышын токтотуу же оор формадагы эмгектерде балдардын иштешин токтотуу, аларды кысымдардан коргоо, реабилитация менен камсыз кылуу, алардын билим алуусун, физикалык жана психологиялык талаптарын эске алып социалдык интеграциясын камсыз кылуу;

- в) Төмөндөгүлөргө өзгөчө көңүл бурулушу керек:

- 1) кичине жаштагы балдарга;

- 2) өспүрүм жаштагы кыздарга;

- 3) кыз балдар риске дуушар болгон жашыруун эмгек формаларынын маселелерине;

- 4) өтө оор абалда же өтө муктаж болгон балдардын тобуна;

- г) балдар өзгөчө риске дуушар болгон коомдорду ачыка чыгарып, алар менен иш алып баруу;

⁶H. Tabatabai: “Mainstreaming action against child labour in development and poverty reduction strategies”, in IPEC: Time-Bound Programme manual for action planning, Paper IV-1 (Geneva, ILO, 2003).

д) коомчулука, бул маселелерге кайдыгер карабаган группаларга, балдарга жана алардын үй-бүлөлөрүнө маалымат берүү, алардын бул маселелерге көңүлүн буруу жана мобилизациялоо.⁷

Аскер балдар (child soldiers)

— акыркы он жылдын ичинде куралдуу конфликтерге катышкан балдардын саны өсүүдө. Колубуздагы маалыматтарга караганда алардын 300.000 баланы түзөт жана алардын көбү 15 жашында же андан улуу жашта болгону менен андан төмөн жаштагы балдарды колдонуу өсүп баратат жана куралдуу конфликтер учурунда балдарды уурдоо кыздарды сексуалдык кулчулук жана эмгектенүүгө зордоого алып келген орчундуу маселелерди жаратууда. Ушундан улам куралдуу конфликтерде балдарды колдонуу 1999-жылындагы (№ 182) Эл аралык эмгек уюмунун балдар эмгегинин оор формалары болуп эсептелет.⁸

Ата-энесинин көзөмөлчүлүгүнөн ажыраган балдар (children without parent custody) — ата-энеси же атасы/апысынын өлүмүнө байланыштуу ата-энесинин көзөмөлчүлүгүнөн ажыраган, ошондой эле ата-энеси белгисиз (жетим балдар) 18 жашка чейин-

ки балдар. Ошондой эле бул балдардын ата-энелери мыйзамдын чегинде ата-энелик укуктарынан чектелген же ажыраган, ата-энеси узак мезгилге жок болгон, ата-энеси аракетке жөндөмсүз деп табылган, дарылоо мекемелеринде жана абакта болгон, ата-энеси балдарды тарбиялоодон же болбосо алардын укуктары менен кызыкчылыктарын коргоодон баш таркан, балдарын тарбиялоочу, дарылоо мекемелеринден, калкты социалдык жактан коргоо мекемелеринден жана бул сыяктуу мекемелеринден алуудан баш тарткан.

Аутрич иши/тышкы жетишүү (outreach work) — максаттуу топтун өкүлдөрүнө өздөрү көнгөн жерлеринде кеңеш жана маалымат берүү жолдору менен байланыш түзүү багытындагы социалдык иштердин ыкмасы. Бул балдар топтошкон жерлерде өткөрүлүүчү көчөдөгү социалдык иштер. Аутрич-ишин, кандайдыр бир терс көрүнүштү токтотуу иш-чаралары толуктайт. Мисалы: аутрич иши кароосуз калган балдардын санын өсүшүн, балдардын эмгегин, наркотик колдонууну, ВИЧ/СПИДтерди ж.б. токтотуу боюнча чаралардын көрүлүшү. Аутрич ишин алып барган кызматкерлер аутрич-кызматкерлери же аутричтер деп аталат. Аутрич-кызматкерлеринин

⁷1999-жылдагы оор формадагы балдар эмгегин токтотуу боюнча чаралардын көрүлүшү жөнүндө 190-номердеги рекомендация.

⁸Балдар эмгегин токтотуу: максатка жетүүгө аз калды. 2006 жылдагы Эмгек тармагындагы негизги принциптер жана укуктар боюнча Эл аралык эмгек уюмунун Декларациясын ишке ашыруу механизми ылайык сунулган Глобалдык доклад.

милдети – кийин реабилитациялык көмөк көрсөтүү максатында көчөдөгү жана эмгектенген балдар менен ишенимдүү байланыштарды түзүү.

Аутрич иши негизги 3 этаптан турат:⁹

1. көзөмөлдөө: балдарды көзөмөлдөгүлө жана алардын айткандарына кулак салгыла, сууроолоруна жооп тапкыла: балдар кайда жүрүшөт, эмне иш кылып жүрүшөт, кимдер менен жана өз ара кантип сүйлөшүшөт ж.б.;

2. байланыш түзүү: көп сууроо бербестен ишеним туудурган сүйлөшүүлөр;

3. балдар менен байланышты чыңдоо жана көмөк көрсөтүү.

Ашыкча оор жүктүн баланын организминде, омуртка жана кыр арка омурткаларына тийгизген натыйжасы (effects of high physical activity on children's spinal bones and back bones) — бала баса баштагандан тартып, кыр арка омурткалары калыптанып бүткөнгө чейин физикалык

жүк өз таасирин баланын кыр арка омурткаларына тийгизе баштайт. Баланын жашына жараша мүнкүнчүлүктөрүнөн ашкан ар кандай жүктөр, баланын физикалык өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет. Үзгүлтүксүз оор жүк көтөрүп эмгектенген балдардын бою, салмагы боюнча өзүнүн жашындагы балдардан артта калышат. Натыйжада алардын омурткаларынын арасындагы дисктер кысылып баланын кыймыл аракетин чектеп, башка кыр арка омурткаларынын патологиясынын пайда болушуна шарт түзөт.

Оор физикалык эмгек баланын омуртка жана кыр арка омурткаларынын оорусу менен натыйжада кыр арка омурткаларынын ийрелишине (кифоз, сколиоз, кифосколиоз), омурткалар арасындагы муундардын бузулушуна («остеохондроз», дисктердин чуркусуна, жүлүндүн кысылышына), ошондой эле өскөн жерлердин жана омурткалардын сынышына алып келет. *Кифоз* кыр арка омурткалардын алдына көздөй ийрелиши.

⁹КРдагы EveryChild жанаМ. Вернхам, CREATE. Көчө шарттарында балдар менен иштөө.

Сколиоз – кыр арка омурткалардын жан жака ийрелиши (сол же оң жака).

Кифосколиоз – кыр арка омурткалардын бирдей алдына көздөй жана жан жакка ийрелиши.¹⁰

Б

Багуусуз бала (homeless child)

— кароосуз, жашаган үйү же жашай турган жери болбогон балдар.¹¹

Багып алуучу үй-бүлө (foster family) — үй-бүлөгө баланы тарбиялоого өткөрүп берүү жөнүндө келишимдин негизинде түзүлгөн үй-бүлө же болбосо мыйзамдын чегинде баланы багып алган үй-бүлө.

Баланы, ата-энесинин көзөмөлчүлүгүнөн ажыраган жана жетим

балдарды үй-бүлөдө тарбиялаганга алууну каалаган жарандардын (жубайлар же айрым жарандар) каалоосунун негизинде түзүлөт. Ошондой эле алар тарбиялоочу, дарылоочу, калкты социалдык жактан коргоо жана башка бул сыяктуу мекемелердеги баланы (балдарды) тарбиялоого ала алышат.¹²

Балалыкты коргоо (child protection) — социалдык уюмдардын балдардын саламаттыгын камсыз кылуу боюнча жүргүзгөн иш-чаралары, ошондой эле күчүнө кирген мыйзам менен физикалык жана сексуалдык зордук-зомбулука дуушар болгон же балдардын муктаждыктарын тоотпостук жана аларга каатал мамиле кылуу аркылуу зыянга учурагандарды табуу жоопкерчилиги жүктөлгөн өкүлдөрдүн кесиптик иш-чаралары. Жашоодогу оор абалга дуушар болгон **балдарды**

¹⁰Баланын физикалык эмгеги жана ден-соолугунун абалы. Балдар жана ата-энелер үчүн пособия. Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо министрлиги. Бишкек, 2006-ж.

¹¹2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги КРнын кодекси, 5-бет

¹²2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар жөнүндөгү КРнын кодекси, 80-бет

коргоо. Жашоодогу оор абалга дуушар болгон балдарды реабилитациялоо, социалдык адаптациялоо, социалдык жардам көрсөтүү жана жайгаштырууга багытталган социалдык-укутук, социалдык-психологиялык, социалдык-медициналык жана социалдык-экономикалык жактан кызмат көрсөтүү боюнча иш-чаралардын комплекси.

Жашоодогу оор абалга дуушар болгон балдарды коргоо төмөнкү этаптарды камтуусу зарыл:

- Жашоодогу оор абалга дуушар болгон балдарды табуу жана белгилөө

- Үй-бүлөдөгү абалды бардык жактан баалоо (үй-бүлө менен иштөөнүн индивидуалдуу планы)

- Баланы коргоо боюнча иш-чараларды пландоо же түзүп чыгуу (баланы коргоо боюнча индивидуалдуу план)

- Жашоодогу оор абалга дуушар болгон балдарды жана үй-бүлөлөрдү коргоо иш аракеттери боюнча чечим кабыл алуу

- Түзүлүп чыккан же планданган иш-чараларды жана чечимдерди иш жүзүнө ашыруу (баланы коргоо боюнча индивидуалдуу план)

- Баланын кийинки жашоосун текшерүү/мониторинг кылуу¹³

Бала (child) — бул он сегиз жашка толо элек жаш өспүрүм (Эл аралык эмгек уюму); бул аныктама 1999 жылдын (№ 182) оор фор-

мадагы балдар эмгегин токтотуу жөнүндө Эл аралык эмгек уюмунун Конвенциясынын жоболорунун негизинде аныкталган.

Балалык жаштагы оор эмгек (heavy physical work during childhood) — ар кандай сөөк-муун аппараты жана скелет ооруларын пайда кылышы мүмкүн. Өзгөчө балдардын организмдин жыныстык жактан жетилүү учурларында 10-14 тартып 16-21 жашка чейин кыйнабаш керек (бул учурда сөөк тканы, башка органдардын жана организм системасынын максималдуу физиологиялык өсүшү жүрөт).

Балдар жана өспүрүмдөр арасындагы оор физикалык эмгек натыйжасында пайда болгон негизги

¹³2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар жөнүндөгү КРнын кодекси, 33-бет

ооруулардын (алар медицинада патологиялык ооруулар деп аталат), формаларын төмөнкү 4 группага бөлсө болот:

1. Омуртка/кыр арка омурткаларынын ооруулары (кифоз, сколиоз, кифосколиоз, дисктердин чуркусу, сыныктар);

2. Муундардын ооруулары (сынактар, кол жана буттардын чыгып кетиши);

3. Физикалык өнүгүү ооруулары (бою кыска, салмагынын жеңил болушу);

4. Булчуң жана чурку ооруулары (жука чурай, бел, киндик, ичтеги ак сызык).¹⁴

Балдарды соодалоо (child trafficking) — ар кандай акт же келишимдин негизинде баланын жеке адам же адамдар тарабынан

сыйлык же төлөмдөр үчүн башка адам же адамдарга берилиши. Балдарды сексуалдык жактан эксплуатациялоо балдар эмгегинин эң оор формаларынын бири болуп эсептелинет.

Балдарды эмгекке зордоо балдар эмгегинде эң жаман формаларынын бири болуп саналат (forced child labour is one of the worst forms of child labour) — адам же үй-бүлөнүн баланы коркутуп, зордоо жолу менен акча каражат, тамак-аш алып келдирип, кызмат көрсөтүүгө зордоосу.

Балдардын экономикалык активдүүлүгү (economic activity) — балдар тарабынан өндүрүштүк иш-чараларынын базар кызыкчылыгын көздөп же базар кызыкчылыгын көздөбөстөн ишке ашырылып, ашырылбасына карбастан,

¹⁴Балдардын физикалык эмгеги жана ден-соолугунун абалы. Балдар жана ата-энелер үчүн пособиелер. КРнын Саламаттык сактоо министрлиги. Бишкек, 2006-ж.

акы төлөнүп же төлөнбөсүнө карабастан, бир канча саат же бир күндүк мөөнөттө аткарылып жатканына, үзгүлтүксүз же бир учурдук гана мүнөзгө ээ болуп болбошуна карабастан, мыйзамдуу же мыйзамсыз түрдө балдар тарабынан ишке ашырылган өндүрүштүк иш-чараларын камтыган, кеңири бир концепциясын түшүндүрөт; бул балдар тарабынан үй-тиричилигинде аткарылган күнүмдүк иштерди жана мектептеги окууну камтыбайт. Бала экономикалык жактан активдүү болушу үчүн ар күнү кеминде бир саат эмгектениши керек. «Экономикалык жактан активдүү балдар» бул юридикалык жагына караганда статистикалык түшүнүк.

Балдарга катаал мамиле кылуу (child abuse) — жалпы термин, ата-энесинин балдарынын орчундуу зыян тартышына алып келген аракеттери же аракетсиздиктери. Физикалык зордук-зомбулукту, сексуалдык зордуктоону, эмоционалдык зомбулукту, балдардын муктаждыктарын тоотпостук жана аларды эксплуатациялоону камтыйт.¹⁵

Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук (үй-бүлөлүк зордук-зомбулук) (violence in the family) — бир

үй-бүлө мүчөсүнүн башка бир үй-бүлө мүчөсүнө каршы атайлап жасаган бардык аракеттери, эгер бул аракеттер үй-бүлө мүчөсүнүн мыйзамдык укуктарын жана эркиндигин кемсинтип, ага физикалык, психологиялык моралдык жактан жабыркатса же жашы жете элек үй-бүлө мүчөсүнүн физикалык жана жеке өнүгүшүнө кооптуулук туудурушу.¹⁶

Балдар эмгеги менен эмгектенген балдар (children in child labor) — бул өндүрүштүк операциялары чектеринде жалданып иштеген балдардын категориялары. Бул минималдуу жаштын алдында уруксат берилген жеңил жумуштардын тышында эң оор шарттар алдында жалданып иштеген балдар. Ошондуктан бул “жалданып эмгектенген балдар” концепциясына караганда өтө тар теманы камтыйт, ошондой эле уруксат берилген аптасына бир канча сааттык жеңил жумуштарда эмгектенген балдарды жана минималдуу жаштын жогоркусунда болуп “кооптуу иш” деп табылбаган жайларда эмгектенген балдарды камтыбайт.¹⁷

Балалык чак (childhood) — адамдын психологиялык жана жүрүш-турушунда баланы чоң кишиден айырмалаган балалык кыялдары болгон жашоонун мез-

¹⁵2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар жөнүндөгү КРнын кодекси, 5-бет

¹⁶2003-жылдын 25-мартындагы 62-номериндеги КРнын үй-бүлөдөгү зомбулуктан социалдык-укутук коргоо мыйзамы, 1-бет

¹⁷Эл аралык эмгек уюмунун «Балдар эмгегин жокко чыгаруу боюнча иш-чараларды ылдамдатуу» аттуу Глобалдык доклад, 2010.

гили. Балалык чак болжол менен жашоонун төрөлгөндөн тартып жаш уландык жашка чейинки мезгилин камтыйт. Бир топ илимий изилдөөлөрдө балалык чак изилдөөнүн бирдиктүү жана системалык объекти катары каралат. Балалык чактын тарыхый түшүндүрмөсү бойго жете электин биологиялык абалы менен байланыштырбайт. Аны белгилүү социалдык статус менен байланыштырат. Башкача айтканда, жашоонун белгилүү убактысына тийиштүү укуктар жана милдеттер; ага тийиштүү иш аракеттердин түрлөрү жана формаларынын жыйындысы.¹⁸

Балдардын эмгеги (child labour) — акысы төлөнүүчү жана төлөнбөөчү жумуштар жана балдарга психологиялык, физикалык, социалдык жана моралдык жактан кооптуу болгон же аларга

зыян келтирүүчү жумуштар. Бул жумуштар балдардын мектепте окуу мүмкүнчүлүктөрүн жок кылат. Ошол себептен алардын мектепке барганга мүмкүнчүлүктөрү жок болгонуна байланыштуу мектептен чыгып кетет же мектептеги окуусун оор жумуш менен чогуу алып кетүүгө туура келет. Балдардын эмгеги бул Эл аралык жана улуттук мыйзамдарга ылайык тыюуу салынган балдар үчүн зыяндуу жана кооптуу болгон жумуштар.

«Балдардын эмгеги», аптасына бир канча саат уруксат берилген жеңил жумуштарда иштеген 12 жаштан жогорку, “зыяндуу жана кооптуу” болуп саналбаган 15 жаштан жогорку жаштагы балдардын эмгеги болуп эсептелген “экономикалык активдүү балдар” түшүнүгүнө салыштырмалуу өтө тар концепцияны гана түшүндүрөт.

“Балдардын эмгеги” концепциясы жумушка алуунун жана жумуш менен камсыз кылуунун минималдуу жашын аныктаган бардык авторитеттүү Эл аралык уюмдарды камтыган 1973 жылдын минималдуу жаш жөнүндө Конвенциясынын жоболоруна таянат.¹⁹

Эл аралык уюму төмөнкү аныктаманы колдонот:

Балдар эмгеги:

1) 12 жашка чейинки иштеген балдар;

¹⁸Никулина О.М., Смотрова Л.Н. Социалдык педагогика. - М. : Жогорку билим, 2008

¹⁹Балдардын эмгегин токтотуу: максатка жетүүгө аз калды. Глобалдык доклад. Эл аралык эмгек конференциясы.

- 2) Бир жумада 14 саат же андап көп иштеген 12-14 курактагы балдар;
- 3) Бир жумада 43 саат же андау көп иштеген 15-17 курактагы балдар;
- 4) ден-соолукка жана башкаларга зыян келтирүүчү иштерде иштеген 18 жашка чейинки балдар.²⁰

Балдардын сойкулугу (child prostitution) — бардык акы төлөнгөн сексуалдык түрдөгү иштерде балдарды колдонуу.

Балдардын порнографиясы (child pornography) — чыныгы же жасалма түрдөгү ачык сексуалдык аракеттерди чагылдырган балдардын бардык сүрөттөрү же сексуалдык максатта тартылган балдардын жыныстык мүчөлөрүнүн сүрөттөрү.²¹

Катышуучу мамлекеттер балдарды бардык сексуалдык эксплуатация жана бузукучулук форма-

ларынан коргоо милдеттемелерин алышат. Бул максатта катышуучу мамлекеттер улуттук, эки тараптуу жана көп тараптуу деңгээлде балдардын порнографиясын токтотуу боюнча бардык керектүү чараларды алышат:

- а) балдарды мыйзамсыз түрдөгү бардык сексуалдык иштерге көндүрүү же зордоо;
- б) балдарды эксплуатациялоо максатта сойкулукта же башка мыйзамсыз сексуалдык практикаларда колдонуу;²²
- с) балдарды эксплуатациялоо максатта порнографияда жана порнографиялык материалдарда колдонуу.

Балалуу жакыр үй-бүлөлөргө айлык пособиялар (monthly allowance for low-income families with children) — эгер үй-бүлөнүн орточо киши башына түшкөн кирешеси ар үй-бүлө мүчөсүнүн башына түшкөн гарантияланган минималдуу киреше өлчөмүнөн жогору болбогон учурларда берилет. Балалуу жакыр үй-бүлөлөргө айлык пособиялар төмөндөгү өлчөмдө берилет:

- балдар он алты жашка чыкканга чейин үй бүлөнүн орточо киши башына түшкөн киреше менен гарантияланган минималдуу киреше өлчөмү арасындагы айырма

²⁰ Кыргызстандагы эмгектенген балдар. 2007-жылындагы балдар эмгеги тууралуу изилдөөнүн жыйынтыктары

²¹ Балдарды соодалоо, балдардын сойкулугу жана порнографиясы жөнүндө факультативдик протоколу. 25-май 2000-ж.

²² Балдардын укуктары жөнүндө Конвенция. 34- бет.

өлчөмүндө пособия төлөнөт;

- бала төрөлгөндө бир гана жолу берилүүчү гарантияланган минималдуу кирешенин 300 пайыздык өлчөмүндө пособия берилет;

- эгиздер төрөлсө, алардын ар бирине үч жашка чыкканга чейин гарантияланган минималдуу кирешенин 65% өлчөмүндөгү пособия берилет;

- үч же андан көп эгиздер төрөлсө, алардын ар бирине он алты жашка чыкканга чейин гарантияланган минималдуу кирешенин 150 пайызы өлчөмүндө пособия төлөнөт;

- бала үч жашка чыкканга чейин гарантияланган минималдуу кирешенин 100 пайыздык өлчөмүндө пособия төлөнөт;

- кесиптик, орто жана жогорку окуу жайларында окугандарга жыйырма үч жашка чыкканга чейин үй-бүлөнүн орточо киши башына түшкөн киреше менен

гарантияланган минималдуу киреше өлчөмү арасындагы айырма өлчөмүндө пособия төлөнөт.

Балалуу жакыр үй-бүлөлөргө айлык пособиялар, пособия алууга укукту болгон бардык үй-бүлө мүчөлөрү эске алынып жалпыланган өлчөмдө берилет.

Айры бюджети болгон бир канча үй-бүлө чогуу жашаган учурларда балалуу жакыр үй-бүлөлөргө айлык пособиялар, ар бир үй-бүлөгө айры берилет.²³

Балдар эмгегинин эң оор формалары (the worst forms of child labour):

а) Кулчулуктун бардык формалары же кулчулука жакын салттар, балдарды соодалоо, карыздык зомбулук, көз карандылык, милдеттүү эмгек жана эмгектенүүгө мажбурлоо, ошондой эле балдарды согуштарда колдонуу максатында аларды мажбурлоо же милдеттүү азгыруу;

б) Балдарды сойкулукта, порнографиялык продукциясында же

²³2009-жылдын 29-декабрындагы 318-номердеги КРнын мамлекеттик пособиялары жөнүндө мыйзамы, 8-бет.

порнографиялык көргөзмөлөрдө колдонууга жана азгырууга;

в) Тийиштүү эл аралык келишимдерде аныкталгандай, баланы укукка жат иштер, атап айтканда, баңги заттарды чыгаруу же сатуу үчүн пайдаланууну, тартууну же сунуштоону камтыйт.

г) Балдардын адеп-ахлагына, коопсуздугуна жана ден-соолугуна зыян келтирүүчү шарттардагы же мүнөздөгү жумуштар (Эл аралык эмгек уюмунун 182-номердеги Конвенциясына жараша).

Балдардын эмгеги жана оор формадагы балдардын эмгегин аныктоо үчүн индикаторлор (indicators for definition of child labour and its worst forms):

Баланын жашы (Эмгек кодекси-не ылайык);

- Кооптуу жумуш (баланын физикалык, эс-акыл, руханий, ахлактык, социалдык абалы жана өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген жумуш);

- Мектепке келиши, окуу, жумуш, окуу процессин үзгүлтүкө учуратуу;

- Жумуш саатынын саны (толук/толук эмес иш күнүн) (Эмгек кодексине ылайык);

- Балага зыяндуу таасири бар жумуш (электр жабдуулары, уулу химикаттар, жогорку / төмөнкү температурадагы күндүн таасири, оор жүктөрдү ташуу/көтөрүү, кооптуу жаныбарлар, интоксикация, кирдүү аба ж.б.);

- Чоңдор тарабынан зор-

зомбулук көрсөтүлгөн фактылар;

- Баланын эмоционалдык өнүгүшүнө таасир берген факторлор жана тобокелдер (кайаланган тапшырмалар, убакытка берилүү, сапатка берилүү, кугунтуктоо, кыянаттык (катаалдык, сөгүнүү), жазалоо, аз тамак берүү, билим алуу мүмкүнчүлүгү, потенциалын өнүктүрүү мүмкүнчүлүгү, стимул, сапаттуу аткарылган иш үчүн берилген сыйлыктар);

- Жумуштагы кырсык фактылары, травма, басымынын көрсөтүлүшү;

- Балдардын эмгек шарттары (тамак-аш, таза суу, даараткана шарттары, жарыктыгы, тез жардам комплекти/тез жардам көрсөтүүчү адамдын болушу, кыймыл-аракет эркиндиги, башка адамдар менен мамиле түзүү эркиндиги);

- Баланын жумуш орду (көчө, базар, талаа, уулу таштандылар көмүлүүчү жай, бөлүнүп коюлгандык, коопсуздук) ж.б.

Балдар эмгегин колдонуу (use of child labour) — негизинен КР Балдар Кодексинде 14 статьяга таянат.

1. Баланын моралдык, социалдык, физикалык өнүгүшүнө ошондой эле акылынын өнүгүшүнө, ден-соолугуна зыян келтирген, билим алууга жолтоо болгон жана ден-соолугуна кооптуу болгон ар кандай иштерди жасоого тартууга же кабыл алууга тыйуу салынат.

2. Мекемелерде, уюмдарда, ишканаларда жана ошондой эле кооперативтерде, дыйканчылыктарда жана чарбачылыктарда балдарды зордоп иштетүүгө же болбосо балдарды эксплуатациялоого тыйуу салынат.

3. Балдардын ден-соолугуна жана адеп-ахлагынын өнүгүшүнө зыян келтирген иш кызматтарында, жер астындагы жумуштарда, кооптуу же зыян келтирүүчү шарттарда жана ошондой эле түнкүсүн балдарды иштетүүгө жана балдар эмгегин колдонууга тыйуу салынат.

4. Балдарга нормадан жогору оор жүктөрдү ташытуу жана көтөртүүгө тыйуу салынат.

Жумуштардын же иштердин тизмеси жана ошондой эле оор жүктөрдүн нормалары Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан белгиленет.

Балдар эмгегинин мониторинги (child labour monitoring) — иштеп жаткан балдарды көрсөтүү, аларды тийиштүү социалдык кызматтарга жиберүү, алар-

ды коргоо жана балдар эмгегин токтотуу дегенди билдирет.

Үзгүлтүксүз эмгектенген балдарды, алар дуушар болгон riskтерди байкоону камтыйт, ошондой эле балдарды ылайыктуу жумуш менен камсыз кылуу максатында аларга түздөн түз байкоо жүргүзүлөт.

Балдар эмгегинин мониторинги эмгектенген балдарды аныктап, аларды тийиштүү органдарга бөлүштүрүүнү, балдарды коргоону, ошол географиялык жерде жашаган бардык балдарды камтыганга багытталган бөлүштүрүү процесси жана көп тармактуу мониторингтин координациялык өнүгүшү менен балдар эмгегин токтотууну камтыйт. Мониторингтин негизги иш-чаралары эмгектенген балдарды аныктоо боюнча үзгүлтүксүз байкоону, алар дуушар болгон riskтерди аныктоону, мындай балдарды тийиштүү органдарга жөнөтүү, мындан ары балдарды ылайыктуу альтернатив-

дер менен камсыз кылууну камтыйт.

Балдар эмгегин токтотууну чечүүнүн негизги каражаты балдар иштей турган жайлардын үзгүлтүксүз текшерилиши болуп саналат. Балдар эмгеги керектүү байкоону жана тийиштүү координацияны талап кылган активдүү процесс болуп эсептелет. Анын жалпы максаты мониторинг жыйынтыгында мыйзам чегинде эмгектенген балдардын эксплуатацияга жана жумуш ордундагы кооптуулукка дуушар болбошун камсыз кылуу.

Балдар тарабынан аткарылган кооптуу эмгектер (hazardous work done by children) — өз шартына жараша балдардын ден-соолугуна, кооптуугуна жана ахлагына зыян тийгизген кооптуу формадагы жумуштар:

а) балдардын физикалык, психологиялык зомбулук жана сексуалдык зордуктоого учураган жумуштары;

б) жер астындагы, суу астындагы, кооптуу бийиктиктеги же чектелген мейкиндиктеги жумуштар;

в) Кооптуу механизмдер, жабдуулар, инструменттер менен иштөө, оор жүктөрдү ташуу жумуштары;

г) Ден-соолукка терс таасир берген кооптуу заттар, реагенттер, процесстер менен антисанитардык шарттарда иштөө, же ден-соолукка зыян болгон температурада, чуу жана вибрациядагы жумуштар;

д) Оор шарттар алдында аткарылган жумуштар, мисалы жумуш берүүчү тарабынан негизсиз балдардын көп сааттык же түнкүсүн иштетилиши.

Балдар тарабынан аткарылган “Эмгектин кооптуу жана зыяндуу түрлөрү” өз шарттары менен баланын коопсуздугуна, (физикалык жана эс-акылдык) ден-соолугуна жана ахлактык өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген жумуштар, кесиптер. Эмгектин кооптуу жана зыяндуулугу ашыры жумуш жүгү, жумуштун физикалык шарттары натыйжасында келип чыгат жана жумуш же кесип кооптуу жана зыяндуу болбосо да иш саатынын интенсивдүү жумуш менен уланышы да эмгектин кооптуулугуна жана зыяндуулугуна алып келет. Мындай эмгек түрлөрүнүн тизмеси үч тараптуу кеңешмеден кийин улуттук деңгээлде аныкталышы керек.

Балдардын катышуусу (child participation) — бул балдардын жашоосуна таасирин тийгизген маселелер боюнча чечимдердин даярдалышында балдардын орчундуу рол ойногон процесси. Бул процесске бардык жаштагы балдар өз ой пикирлерин билдирүү үчүн ыктыярдуу түрдө катышат. Процесске балдардын мамлекеттик, жергиликтүү, улуттук жана Эл аралык деңгээлде катышуусун камсыз кылуу керек. Процесске балдардын катышуусу максаттуу түрдө болуп, чечимдердин кабыл

алынышында алардын ой пикирлери сөзсүз түрдө эске алынышы керек.

Балдар эмгегин токтотуу тармактарында балдардын катышуусу менен көптөгөн стратегиялар иштелип чыгып, “Глобалдык марш” жана “СКРИМ” сыяктуу эмгектенген балдар жана жаштардын уюмдарын ичине камтыйт.

Бангизат колдонуу (drug addiction) — БУУнун Конвенциясына кирген, психикалык жана физикалык жактан көз каранды болгон бангизаттарды колдонуу менен өнөкөткө айланган интоксикациядан келип чыккан ооруулуу психикалык абал.

Бангизаттар (drugs) — булар Эл аралык конвенцияга ылайык аныкталган синтетикалык же табигый препараттар, өсүмдүктөр, ошондой эле Кыргыз Республикасы тарабынан бангизаттар, психотроптук заттар тизмесине киргизилген заттар.

Бангизаттардын өндүрүлүшү (production of drugs) — бул химиялык заттардан же өсүмдүктөрдөн бангизаттарды сериялык түрдө чыгарууга багытталган аракеттер.

Бангизаттарды кайрадан иштетүү (processing of drugs) — жыйынтыгында рафинирация, заттарда бангизат концентрациясы-

нын жогорулашына алып келген аракеттер, ошондой эле алардан бангизаттарга кирбеген заттардын алынышы.

Бангизаттардын даярдалышы (manufacture of drugs) — бангизаттардын, психотроптук заттардын негизинде колдонгонго даяр бангизат формаларын же дарыларды чыгаруу аракеттери. Бангизаттарды өндүрүү жана сатууда балдарды колдонуу же ошол ишти аткарууга азгыруу оор формадагы балдар эмгегине кирет.²⁴

Билим берүү бардыгы үчүн (Education for All) — билим берүүнүн максаты балдар эмгегин токтотуу, ошондой эле квалификациялуу жумушчу күчүн түзүү жана социалдык адилет жана адам укуктары принциптери негизинде өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү. “Билим берүү бардыгы үчүн” программасы менен балдар эмгегин токтотуунун максатына жетиши боюнча Эл аралык ортоктук аракеттери бир бири менен катуу байланышкан. Билим берүү балдар эмгегин токтотуунун негизги инструменти болуп саналат. Сапаттуу билим алууга мүкүнчүлүктөрү чектелген же жок болгон балдардын эмгектенүүгө чыгуудан башка альтернативтери өтө аз болот. Ошондуктан алар кооптуу жана эксплуатациялуу шарттарда иштөөгө мажбур болушууда. Үзгүлтүксүз

²⁴http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_127905.pdf сайтынан алынган

эмгектенген балдардын мектепке барууга мүнкүнчүлүгү болбойт. Ал эми иштеп да мектепте окуп да жаткан балдар окудан начарлап кетишет жана мектепке баруу токтотуп иштеп кетүү ыктымалы чоң. Бүткүл дүйнөдө 100 миллиондон ашык балдар башталгыч билимге ээ болбостон эмгектенип жатышат. Башталгыч билим берүү менен балдар эмгегин токтотуу иштери чогуу жүргүзүлүшү шарт. Билим албаган балдардын 60 пайызы булар кыз балдар, ошондуктан кыз балдардын билим алышына тоскоолдуктарды иликтөө үчүн керектүү чаралар көрүлүшү абзел жана өзгөчө кыз балдар иштеген эмгек түрлөрүнүн иликтениши шарт. Ошондуктан Эл аралык эмгек уюму – ИПЕК “Билим берүү бардыгы үчүн” программасынын максатына жетиши боюнча Эл аралык, улуттук, жергиликтүү деңгээлде көмөк көрсөтүүдө. Мындай көп пландуу мамиленин ишке ашышына жар-

дамдашуу максатында Эл аралык эмгек уюму – ИПЕК Бириккен Улуттар Уюмунун негизги организациялары жана балдар эмгеги боюнча Бүткүл дүйнөлүк жумушчу тобун түзүүдөгү башка ортоктору, башкача айтканда ЮНЕСКО, Дүйнөлүк Банк, балдар эмгегине каршы Глобалдык марш сыяктуу организацияларды камтыган уюмдар менен иш алып барууда.

Бириккен Улуттар уюмунун балдар укуктары жөнүндө конвенциясы (UN Convention on Child Rights) — балдарды коргоо тармагында эң орчундуу маселелердин бири Бириккен Улуттар уюму тарабынан балдар укуктары жөнүндө конвенциясын кабыл алынышы болуп калды (1998-жылдын ноябрындагы Бириккен Улуттар уюмунун Генералдык Ассамблеясы). Бул балдар укуктары жөнүндө толук кандуу бир келишим. Азыркы учурда бул келишимди дүйнөнүн бардык өлкөлөрү ратифициялашты. Балдар укуктары жөнүндө конвенциясы 5 кластер укуктарына кирген 54 беренеден турат: жашоо, өнүгүү, коргоо, катышуу жана мобилизация. “Укуктар” беш кластерди бирдей чагылдырган чаралардын даярдалып колдонулушун түшүндүрөт: бардык кластерлер бирдей тең укукка ээ. Бул холизм жана программанын бүтүндүгү концепциясы балдар укуктары жөнүндө конвенцияга ылайык өзгөрүүлөрдү жана

кеңейтилген мандатты чагылдырат. Бул Конвенцияда жарыяланган балдар укуктарынын кеңири спектри арасында балдарды, денсоолугуна зыян тийгизген, окуусуна тоскоол болгон, физикалык, эс-акылдык, руханий жана социалдык өнүгүшүнө зыян тийгизген экономикалык эксплуатациядан жана бардык жумуштардан коргоо укуктары каралган.

Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуатациялоого каршы күн (World Day Against Child Labour) — Эл аралык эмгек уюму 2002-жылдан тартып балдар эмгеги тармагындагы глобалдык абалды түшүндүрүү жана бүткүл дүйнөдө балдардын эмгегин токтотууга чаралардын көрүлүшү үчүн көптөгөн массалардын көңүлүн буруу максатында Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуатациялоого кар-

шы күн уюштурууда. Жыл сайын Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуатациялоого каршы күн 12-июнда белгиленип, балдардын эмгегин колдонууга каршы болгон иш-чараларды өткөргөн өкмөт өкүлдөрүн, жумуш ордун камсыз кылган мекемелерди, профсоюздарды, жарандык коомдордун өкүлдөрүн жана кызыккан бардык жарандарды (билим берүү мекемелери, ММК сыяктуу) жолугуштурат. Жыл сайын бул күнү балдар эмгеги формасынын эң оор бир конкреттүү аспектиги каралат.²⁵ 2000-жылы балдардын эмгегин сатууга арналган. 2004-жылы болсо үй-тиричилигинде балдардын эмгегин колдонуу маселесине арналган. **2005-жылында** Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуатациялоого каршы күн көмүр өндүрүшүндө жана карьерелерде эмгек кылган балдардын маселелерин көрсөткөн. **2006-жылында** Бүткүл дүйнөлүк күн Эл аралык эмгек уюмунун “Балдар эмгегин жойуу: максатка жетип калдык” боюнча экинчи Глобалдык докладка арналган. 12-июнь айында 13 жергиликтүү популярдуу артистердин, топтордун жана өкмөттүн өкүлдөрүнүн катышуусу менен бирге “Кыргызстандын жылдыздары балдар эмгегине каршы” аттуу 3 саттык концерт Ала-Тоо майданында болуп өткөн. **2007-жылында** Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуата-

²⁵IPEC: Helping hands or shackled lives? Understanding child domestic labour and responses to it. (Geneva, ILO, 2004).

циялоого каршы күнүндө 10 күн бою 2-июньдан татып 12-июнга чейин “Келечектин түшүмү: айыл чарбада балдар эмгеги жок” аттуу лозунгту унаага илүү менен бирге Талас, Чүй, Ош жана Жалал-Абад облустарына барышкан. Бул облустарда кебез, тамеки, күрүч жана башка өсүмдүтөр өстүрүлөт. Ар бир жерде профессионал актерлордун курамындан турган командалар балдар эмгегини рисктери жана коркунучтары тууралуу маалыматтык акция өткөрүштү жана аларды маалымат менен камсыз кылышты. 2008-жылында эмгектенген балдар үчүн “Билим: балдар эмгегинин маселелерин чечүү” аттуу ачык күндөрү жана пресс-конференция Бишкек шаарында жайгашкан кесиптик-техникалык окуу жайларында болуп өттү. **2009-жылы** болсо “Кыздарга мүмкүнчүлүк берели: балдар эмгегин жокко чыгаралы” аттуу урааны менен болуп өткөн. **2009-жылынын** 11-12-июнь айында балдар эмгеги менен күрөшүү үчүн иш-чараларды көрүүнү жана билим алуунун маанилүүлүгүн эскертүү максатында эмгектенген балдар жана алардын ата-энелери Бишкек жана Ош шаарларындагы борбордук жана жергиликтүү өкмөттүн органдарына барышкан. **2010-жылында** Бүткүл дүйнөлүк балдардын эмгегин эксплуатациялоого каршы күнү Нидерланддагы балдар эмгеги боюнча Глобалдык Конференциядан кийин бир ай өткөндөн кийин болгон. Акыркы 10 жылдан кийин болуп

өткөн эң маанилүү биринчи иш-чаралардын бири болуп эсептелет. **2010-жылы** Бүткүл Дүйнөлүк Күн балдар эмгегин **2016-жылына** чейин жокко чыгарууга багытталган максаттарга өзгөчө көңүл бууруга чакырган. 2011-жылы Бүткүл Дүйнөлүк Күн балдар эмгегинин эң оор формаларын жойуу үчүн керектүү иш-чараларды көрүүгө чакырган. **2012-жылы** болсо балдардын негизги укуктарын бузуу жана экономикалык жактан эксплуатациялоодон коргоого арналган. **2012-жылы** болсо **2016-жылына** чейин балдар эмгегин жойуу боюнча алдыга коюлган максаттарга жетүү үчүн керектүү иш-чараларга жана аракеттерге арналган.

БЭМСМ - Балдар Эмгегинин Мониторинги жана Статистикалык Маалымат боюнча Эл аралык эмгек уюмунун программасы (SIMPOC – Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour)

— Бул программа башталгандан тартып балдар эмгеги маселелери боюнча 300 изилдөөнү жүргүзүү үчүн 40тан ашык мам-

лекетке жардам көрсөтүлгөн. 300 изилдөөнүн 66 изилдөөсү улуттук деңгээлде жүргүзүлгөн. Бул программанын алкагында аткарылган иш аракеттер өлкөлөргө балдар эмгеги боюнча так жана салыштырмалуу маалыматтарды түзүүгө жардам берет. Ушул техникалык жана финансылык потенциал Эл аралык эмгек уюмуна 2000, 2004 жана 2008 жылдарындагы балдар эмгегин колдонуу масштабтарынын глобалдык жана регионалдык бааларын басып чыгарууга мүмкүнчүлүк берген. Бул потенциалды колдоонун эң орчундуу жыйынтыгы «Балдар эмгегинин маселелерин карап чыгуу» (БЭМКЧ) (Understanding Children's Work Programme - USW) программасынын алкагында маанилүү партнер менен тыгыз мамиле түзүү болду. Бул программа ЮНИСЕФ жана Дүйнөлүк Банк менен бирге 2000-жылы башталган. 2007 жылы Кыргызстандагы Эл Аралык Эмгек уюму –СИМПОКтун техникалык жардамы менен балдар эмгеги боюнча биринчи улуттук денгеелинде изилдөө өткөрдүлдү. Тыянак: алынган маалыматка таянсак 672000 алек болгон балдардын 592000 алардын жашына жана өнүгүүсүүнөгө ылайык келбеген эмгек менен алектенишет. Башкача айтканда жалпысынан алек болгон балдардын ичинен иштеген балдардын саны 88,1% түзөт анын ичинен 40,3% 5-17 жашка чейнкилер. Иштеген балдардын – 57,9% эркек балдар. Иштеген балдардын басымдуу бөлүгү (95%) төлөнбөгөн үй бүлөөлүк жумуш аткарышат. Негизинен үй-бүлөлүк

өндүрүш (76,4%) айыл – чарба иштери. Көп учурда балдар бышка үй-бүлө мүчөлөрү менен бирдикте үй чарбасын камсыз кылуу үчүн иш алып барышат.

В

ВИЧ/СПИД (адамда иммунно-жетишсиздикти пайда кыла турган эң майда организм) (**HIV/AIDS**) коргоочу (иммундук) система кыйрагандагы организмдин абалы, ВИЧ (Адамдын Имуножетишсиздик Вирусу)деп аталат. Бул оору негизинен эмгекке жарамдуу жаштагы адамдарда көп кездешкенине байланыштуу, ВИЧ (Адамдын Имуножетишсиздик Вирусу) оорусу менен ооруугандар эмгекке жарамдуу жаштагы адамдар болуп эсептелет. ВИЧ оорусу менен ооруган 25 миллион адамдар 15 жаштан 45 жашка чейинки эмгекке жарамдуу жаштар. Бул ооруу, ал адамдын үй-бүлөсүнө, мекемесине, улуттук жана аймактык экономикага чоң таасир берет.

Иштеген балдар көп учурда ооруну түздөн түз жуктуруп алышат.

Ооруунун балдар жана балдар эмгеги үчүн натыйжалары төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- Үй-бүлөдөгү чоң адам СПИД менен ооруп калган болсо, балдар өзгөчө кыз бала көбүрөөк үй тиричилигин өз мойнуна алат же киреше алып келген жумуш издеп, медициналык кызматтарды төлөөгө жардам берет.

- Үй тиричилигине жардам берүү, баланын же балдардын мектептен чыгышына себеп болот. Оорудан өлүп бараткан адам,

өзгөчө багуучу адам балдарды иштөөгө мажбурлап, кысым көрсөтө баштайт.

- Ата-энеси, СПИДтен өлгөн үй-бүлөлөрдө, балдар үй тирчилигин өз мойнуна алышып, үй-бүлө башчысы иретинде өз бир туугандарына камкордук кыла баштайт.

- СПИД себебинен улам жетим калып, үй-бүлөсү жок балдардын жашоо каражаты жалгыз гана ферма/плантациялар болуп эсептелет.

- СПИД эпидемиясы көптөгөн балдарды мектепти таштап, эмгектенген балдардын ордуларын толтурууга мажбурлап жатат.²⁶

Г

Гарантияланган мамлекеттик минималдуу социалдык стандарт (state guaranteed minimum social standard) — (мындан кийин - социалдык стандарт) — жалпы элге ачык, бекер жана жеңилдетилген социалдык кызматтар жана төлөмдөрдүн гарантияланган минималдуу деңгээли.²⁷ Саламаттык тармагындагы социалдык стандарттар төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- Менчик же мамлекеттик болгонуна карабастан саламаттык сактоо уюмдары тарабынан оорулууну шашылыш абалдан чыгарганга чейин бекер тез жардамдын көрсөтүлүшү;

- Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталган

көлөм жана түрлөрүнө ылайык биринчи деңгээлдеги медициналык кызматтардын жарандарга көрсөтүлүшү;

- Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан тастыкталган тизмеге кирген жарандарга социалдык статусу жана клиникалык көрсөтмөлөрүнө ылайык бекер медициналык кызматтардын көрсөтүлүшү;

- Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталган тартипте Улуттук профилактикалык эмдөө календарына ылайык бекер инфекцияларга каршы иммунопрофилактиканын жүргүзүлүшү.²⁸ Социалдык коргоо тармагындагы социалдык стандарттар төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- Муктаждык даражасын аныктоо менен жакыр жарандарга мамлекеттик пособиялардын берилиши;

- Социалдык тейлөө тармагында социалдык жактан жабырланган жарандардын категориясына көрсөтүлгөн кызматтардын талаптары. Социалдык коргоо тармагындагы социалдык стандарттар Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан тастыкталат.²⁹ Билим берүү тармагындагы социалдык стандарттар бардык билим берүү деңгээлинде билим алып жаткандардын минималдуу социалдык коргоо деңгээлин камсыз кылган нормалар жана нормативтерден турат.³⁰

²⁶ Айыл чарбада балдардын кооптуу эмгектерин жок кылуу боюнча окутуу булактары. МОТ. 2005-ж.

²⁷ 2009-жылдын 26-майындагы 170-номердеги КРнын гарантияланган мамлекеттик минималдуу социалдык стандарты жөнүндө мыйзамы.

²⁸ 6-бет.

²⁹ 7-бет.

³⁰ 8-бет.

Билим берүү тармагында төмөндөгү социалдык стандарттар аныкталган:

- мектепке чийинки;
- мектептеги;
- башталгыч, негизги жана орто;
- башталгыч, орто кесиптик;
- жогорку билим берүү.

Билим берүү тармагында мамлекеттик жана муниципалдык билим берүү организацияларында милдеттүү түрдө ар бир жаранга бекер башталгыч, негизги жана орто билим берилет.

Мамлекеттик бюджеттен каражат бөлүнгөн мектепке чийинки, башталгыч кесиптик, орто кесиптик, жогорку окуу жайларда билим алуу тартиби Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталат.

Билим берүү тармагында мамлекеттик жана муниципалдык билим берүү организацияларында милдеттүү түрдө ар бир жаранга бекер башталгыч, негизги жана орто билим берилет.

Мамлекеттик бюджеттен каражат бөлүнгөн мектепке чийинки, башталгыч кесиптик, орто кесиптик, жогорку окуу жайларда билим алуу тартиби Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталат.

Гарантияланган минималдуу киреше (guaranteed minimum income) — бул бюджеттик мүнкүнчүлүк жана жашоо үчүн

зарыл болгон каражат минимумун экономикалык абалын эске алуу менен Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан жыл сайын аныкталып, балалуу жакыр үй-бүлөлөрдү дотация каражаттары менен камсыз кылуучу киреше. Гарантияланган минималдуу кирешенин өлчөмү жашоо үчүн зарыл болгон каражаттын орточо жылдык өлчөмүнө жакын болушу шарт.

Жакыр үй-бүлөдө жашаган ар бир балага каралган гарантияланган минималдуу кирешеге чейинки дотация өлчөмү белгиленген гарантияланган минималдуу киреше жана орточо киши башына түшкөн киреше арасындагы айырма түрүндө аныкталат.

Гарантияланган минималдуу киреше жөнүндө жобо Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан бекитилет.³¹

Гендер (gender) — ар кандай жыныстагы адамдар ээ болгон, социалдык жактан бекитилген жүрүш-туруш; эркектер жана аялдар арасындагы байланыштын социалдык аспектиси жашоонун бардык тармактарында: саясатта, экономикада, укукта, идеологияда, маданиятта, билим берүүдө жана илимде көрүлүүдө.

Гендердик дискриминация (gender discrimination) (түздөн түз, кыйыр түрдө) — жынысына

³¹2009-жылдын 29-декабрындагы 318-номердеги КРнын мамлекеттик пособиялары жөнүндө мыйзамы, 4-бет.

жараша адамдардын укуктары жана кызыкчылыктарын чектеген түрдүү айырмачылыктар; эркектер жана аялдардын теңдүүлүгүнүн колдонулушун же ишке ашырылышын саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык жана коомдук жашоонун түрдүү тармактарында начарлатуу же кабыл албоо.

Гендердик саясат (gender policy) – ар түрдүү жыныстагы адамдар арасындагы өз-ара байланышта теңдүүлүк орнотууга багытталган коомдук иш-чаралар.

Гендердик статистика (gender statistics) - ар түрдүү жыныстагы адамдардын социалдык-саясий, жашоонун бардык тармактарында тийиштүү ордун, гендердик маселелерди жана коомдогу өз-ара карым-катнашты чагылдырган статистика.

Гендердик теңдүүлүк (gender equality) - Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында аныкталган

жеңилдик берилген жагдайлар тышында, ар түрдүү жыныстагы адамдардын мыйзам алдындагы укуктук, милдеттик жана жоопкерчилик теңдүүлүктөрү.

Гендердик индикаторлор (gender indicators) – бул белгилүү бир убакыт ичинде коомдо болгон гендердик орчундуу өзгөрүүлөрдү топтоо үчүн колдонулган сандык жана сапаттык көрсөтмөлөр.³²

Глобалдык план/2006—жылдын глобалдык иш аракеттеринин планы (Global Action Plan 2006) — эл аралык эмгек уюмунун жардамы менен 2016 –жылына чейин балдар эмгектеринин эң оор формаларын жокко чыгаруу боюнча мүчө мамлекеттеринин он жылдык планы. Бул планда балдар эмгектеринин эң оор формаларын жокко чыгаруу үчүн мүчө мамлекеттердин максаттары жана иш аракеттери берилген.

2006-жылдын глобалдык иш аракеттеринин планында төмөнкүлөр орун алган:

- биринчи иретте саясаттын концептуалдык негиздериндеги жана улуттук өнүгүү пландарындагы балдар эмгеги маселелерине көңүл буруу;
- потенциалды жогорулатуу, керектүү инструменттерди ойлоп табуу жана билимди кеңейтүү;
- ресурстарды мобилизациялоо.

³²2008-жылдын 4-августундагы 184-номердеги КРнын эркек жана аялдардын тең укук жана мүнкүнчүлүктөрү жөнүндө, 1-бет.

Д

Девианттык жүрүш-туруш (deviant behavior) — кандайдыр бир коомдун социалдык нормаларындагы жүрүш-турушка терс келген кылык-жоруктар. Девианттык жүрүш-туруштун негизги түрлөрү кылмыштуулук, алкоголизм, наркомания, ошондой эле өз өмүрүн кыйуу жана сойкулук. Э.Дюркгейманын пикири боюнча социум деңгээлинде нормативдик көзөмөлдүн бошондошуна байланыштуу жүрүш-туруштун девиациясы көбөйүүдө. Р.Мертондун аномия теориясына ылайык девианттык жүрүш-туруш коом тарабынан кабыл алынган баалуулуктардын ушул эле коомдун кээ бир мүчөлөрүнө жетпегенинен келип чыгат. Социализация теориясынын контекстинде девианттык

жүрүш-турушка дем берип кызыктыруу жана девианттык жүрүш-туруштун кээ бир элементтеринин (зордук-зомбулук, аморалдык) этибарга алынбай социализациясы жүргүзүлгөн адамдар көбүрөөк ээ деп аныкталган. Стигматизация теориясында, девианттык жүрүш-туруш адамдын социалдык жактан четтетилиши жана ага каршы репрессиялык жана түзөтүүчү чараларды колдонуудан келип чыгат деп аныкталган.³³

Ден-соолук (health) — бул жалгыз гана оору жана физикалык кемчиликтин жоктугу эмес, физикалык, руханий жана социалдык абалдын толугу менен сак-саламаттыгы (Бүткүл дүйнөлүк саламаттык уюмунун Уставынын преамбуласы).

Депривация (deprivation) — негизги психикалык талаптардын жетиштүү түрдө канааттандырылбай калышы. Психикалык депривация бул узун мөөнөттөн бери турмуштук себептерден улам адамдын кээ бир негизги психикалык талаптарынын жетиштүү түрдө канааттандырылбай калышы.³⁴

Ж

Жалданып эмгектенген балдар (children in employment) — булар өндүрүштүк операциялары

³³Кравченко А.И. Девианттуулуктун социологиясы. Жогорку окуу жайлар үчүн окуу китеби. - М.; Академиялык Проект, 2001.

³⁴Лангмейер И., Матейчек З. Балалык чактагы психикалык депривация. Прага, 1984

чегинде отчеттук мезгил ичинде кеминде бир сааттык ар кандай иш-чаралардын түрлөрү менен алектенген балдар. Бул бардык базар өндүрүшүн жана кээ бир башка өндүрүштү (негизинен жеке керектөөлөр үчүн товар жана кызматтардын өндүрүшүн) камтыган балдардын экономикалык иш-чараларынын түрлөрүнө кирет. Бул формалдуу жана формалсыз экономиканын эмгек түрлөрүн камтыйт; үй-бүлөлүк үй чарбасынын жана тышкы эмгектерди, айлык акылуу же кызыкчылык көздөгөн эмгектерди (нактадай же дене бою менен, толук эмес же толук эмгек күнү), же башка жумуш берүүчүдө баланын үй кызматкери катарында эмгектениши (айлык акыга же акысыз).

Жашоодогу оор абал (difficult living condition) — жарандын же үй-бүлөнүн өз алдынча чыга албай турган жашоосун объективдүү түрдө бузган абал (майыптык, карылыкка байланыштуу өзүн өзү тейлей албастык, жетимдик, кароосуздук, жакырчылык, жумушсуздук, үйү жоктугу, үй-бүлөдөгү катаал мамиле, жалгыздык).³⁵

Жетим балдар (orphan children) — ата-энеси белгисиз жана ата-энеси же болбосо алардын бирөөсү өлгөн 18 жашка чейинки балдар.³⁶

Жолдук карта 2016-жылына чейин балдар эмгегинин эң оор формаларын жокко чыгаруу (Roadmap for Achieving the Elimination of Worst Forms of Child Labour by 2016) — 2016-жылына чейин балдар эмгегинин эң оор формаларын жокко чыгаруу жана ага жаңы импульс берүү максатында 2010-жылдын 11-май айында Глобалдык Гааг Конференциясында 2016-жылына чейин балдар эмгегинин эң оор формаларын жойуу боюнча жолдук карта кабыл алынган. Жолдук карта Эл аралык эмгек уюмунун мүчө мамлекеттери, социалдык партнерлор, эл аралык жана регионалдык мекемелер, өкмөттүк эмес уюмдар жана жарандык коом үчүн 2016-жылына чейин балдар эмгегинин эң оор формаларын жокко чыгаруу жана иш аракеттерди тездетүү боюнча рекомендацияларды камтыйт.³⁷

Жумушка алууга тыйуу салуу 18 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн эмгегин колдонууга тыюу салынышы (prohibition to employ persons under the age of 18) — зыяндуу жана кооптуу эмгек шарттарында, жер алдындагы жумуштарда, ошондой эле жаштардын денсоолугу жана ахлактын өнүгүшүнө зыян келтире турган (оюн-зоок клубтарында, спирт жана та-

³⁵2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар жөнүндөгү КРнын кодекси, 5-бет

³⁶2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар жөнүндөгү КРнын кодекси, 5-бет

³⁷Жолдук картанын англис тилиндеги тексти төмөнкү сайттан алынган:

<http://www.ilo.org/ipecin/fo/product/viewProduct.do?productId=13453>

меки, токсикалык препараттарды өндүргөн ишканаларында же аларды ташуучу болуп) жумуштарда 18 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн эмгегин колдонууга тыюуу салынат. 18 жашка чейинки өспүрүмдөр үчүн аныкталган нормадагы оор жүктөрдү ташуу иштеринде 18 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн эмгегин колдонууга тыюуу салынат.

18 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн эмгегин колдонууга тыюуу салынган жумуштардын тизмеси жана ошондой эле оордуктардын чен нормасы Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталган тартипте тастыкталат.³⁸

Кызматтык жолдомолорго жөнөтүүгө, ченемден ашык иштөөгө, түнкүсүн иштөөгө, дем алыш жана майрам күндөрү (ММК чыгармачыл адамдар, кинематография, театр, театралдык, концерттик уюмдарда, циркте

эмгектенгендер, профессионалдуу спортсмендер, ошондой эле Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан аныкталган кесип тизмесине ылайык кесиптерде эмгектенгендер тышында) 18 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн эмгегин колдонууга тыюуу салынат.³⁹

Жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары (organization of employers)

— иш берүүчүлөрдүн уюмдары экономикалык өнүгүүгө, өндүрүштүн жогорулашына жана ишканалардын өнүгүсүнө жагымдуу шарттарын түзүү үчүн көмөк көрсөтүшөт. Алар ошондой эле бул чөйрөдө ишканалардын ээлери өздөрүнүн ишканаларынын өнүктүрүшөт жана ишканалардын өнүгүүсүнө түрткү берген кызматтарды көрсөтүшөт. Совет доорунда Кыргызстанда иш берүүчүлөрдүн уюмдары болгон эмес. Мындай бирикмелер 1990-жылдарынын башында пайда болгон. Бирок өлкөдө мындай уюмдардын же бирикмелердин болушуна карабастан бир топ уюмдар жана бирикмелер жетиштүү түрдө өнүккөн жана туруктуу эмес. Башкача айтканда, алар эч кандай таасир бере албайт жана мүчөлүк базасы да ойдогудай эмес. Бүгүнкү күндөрдө, алар чектелген мүмкүнчүлүктөрүнө жана бир нече персоналына таянып өнүгүүгө аракеттенип жатышат. Кээ бир уюмдар социалдык мамиле

³⁸2004-жылдын 4-августундагы 107- номердеги КРнын эмгек кодекси, 294-бет.

³⁹2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 297-бет.

лелерге жана эмгек маселлерине басым жасабастан көбүрөөк экономикалык маселелерине басым жасап жатышат. Бул контекстте Өкмөт жана профсоюздар менен бирге социалдык жана эмгек саясаттарын түзүп чыгууда катышуу үчүн иш берүүчүлөрдү уюмдарынын алдында өздөрүнүн потенциалын жогорулатуу, мүчөлүк базасын кеңейтүү жана уюмдарды стратегия жактан өнүктүрүү сыяктуу максаттары бар. Жогоруда берилгендерди аткаруу үчүн иш берүүчүлөрдүн уюмдары мүчө уюмдарына көрсөтүлүп жаткан кызматтарды жакшыртышы, аларга жаңы кызматтарды көрсөтүшү, социалдык мамилелер жана эмгек тармагындагы маселелери боюнча профессионалдык потенциалын жогорулатышы зарыл.

Биринчилерден болуп жумушчулардын жана жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары эл аралык эмгек нормаларын жана ошондой эле балдар эмгегин жокко чыгаруу нормаларын илгерилетүүгө чыгышкан. Эл аралык эмгек уюмунун жардамы менен жумушчулардын жана жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары балдар эмгегин жойуу боюнча улуттук жана глобалдык иш-чараларды көрүүдө эң маанилүү ролду ойноп келе жатышат. Жумуш берүүчүлөр балдарды мыйзамсыз түрдө ишке алууну жана балдар эмгегин колдонууну жойууга жардам бере алышат. Мындан тышкары жумуш берүүчүлөрдүн улуттук уюмдары ар кандай тармактарда балдар эмгегин колдонуу тууралуу

маалыматтарды топтоодо, балдар эмгегин жокко чыгарууга багытталган саясатты түзүүдө, иштеген балдарды профессионалдык даярдоо курстарына жиберүү үчүн атайын иш-чараларды көрүү максатында өкмөттүк эмес уюмдар жана профсоюздар менен ортоктук кызматташтыкты жүргүзүүдө жана ошондой эле балдар эмгегинин колдонуунун жана алардын укуктарын жокко чыгаруунун натыйжалары тууралуу коомчулукка маалымат берүүдө потенциалы абдан чоң.

Жумушчулардын уюмдары (organization of employees) — негизинен профсоюздар балдар эмгегин жойуу боюнча иш-чараларды көрүшкөн. Бүгүнкү күндөрдө бир топ мамлекеттерде бул сыяктуу иш-чаралар көрүлүүдө. Мекемелердеги жана ишканалардагы профсоюздар акырындык менен балдар эмгегин жокко чыгаруу максатында жетекчилерге таасир бере алышат. Ошондой эле жумушчулардын уюмдары тарабынан кооптуу жана катаал эмгек шарттары көзөмөлдөнөт жана жокко чыгарылат. Ар түрдүү тармактарда балдар эмгегинин эң оор формаларын табуу мүмкүндүгү профсоюздар болбогон жерлер менен салыштырмалуу мекемелердеги жана ишканалардагы таасир бере ала турган профсоюздар өтө эле чоң.

Профсоюздар балдар эмгегинин эң оор формаларын жокко чыгаруу боюнча төмөндө берилгендерди аткарышат:

- курстарды дана семинарларды өткөрүү, кампанияларды жүргүзүү, плакат жана басылмаларды чыгаруунун жардамы менен жумушчуларды жана профсоюздун мүчөлөрүнө маалымат беришет. Алар жумушчулардын үй-бүлөлөрү, балдары жана ата-энелеринин балдар эмгегинин эң оор формаларына болгон мамилелерине таасир бере алышат. Ошондой эле жумушчулардын уюмдары балдар эмгеги менен күрөшүү боюнча өкмөттүк эмес уюмдар, керектөөчү адамдардын жана жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары менен бирге кампанияларды жүргүзүүдө биргелешип иш-чараларды көрө алышат.

- Жумушчулардын уюмдары жана өкмөттүк кызматтардын катышуусу менен бирге балдар эмгегин көзөмөлдөшөт. Балдар эмгегинин эң оор формаларын табуу, жергиликтүү жана улуттук деңгээлде балдар эмгеги боюнча программаларды баалоо үчүн керектүү маалыматтарды топтошот.

- Балдар эмгегин колдонууну жана аны кантип жокко чыгаруу боюнча жумуш берүүчүлөр менен бирге коллективдүү сүйлөшүүлөргө катышышат.

- Саясатты түзүү, балдар эмгегинин эң оор формалары менен күрөшүү жана аларды көзөмөлдөө боюнча жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары жана өкмөт менен бирге үч тараптуу сүйлөшүүлөргө катышышат.

- Эмгектенген балдарга жана алардын ата-энелерине жардам көрсөтүшөт.

- Балдарга катаал мамиле кылуу боюнча иштерди көзөмөлдөшөт

- Уюмдарда комитет, кызмат сыяктуу ар түрдүү структураларды түзүшөт.

- Балдар эмгеги менен күрөшүү боюнча улуттук программаларга катышышат.

- Дайыма ар түрдүү терс иштерди тапкан учурларда балдар эмгегин колдонууну көзөмөлдөгөн эл аралык кызматтарга кайрылышат.

Жумуш убактысы (working hours) — эмгек тартибинин ички эрежелерине же эмгек графиги, эмгек келишими шарттарына ылайык жумушчунун өз эмгек милдеттерин аткаруу мөөнөтү жумуш убактысы болуп саналат.

Жумуш убактысы апталык календарга (эмгек жумасы) жана жыйырма төрт саатка (жумуш күнүн, жумуш сменасы) жараша нормалардын коюлушу менен жумуш убактысы нормасы аныкталат.⁴⁰

3

Зыяндуу эмгек шарттары (hazardous working conditions) — зыяндуу өндүрүш факторлору болгон, гигиеналык нормативдерди ашкан жана жумушчу организминде терс таасирин тийгизген эмгек шарттары.⁴¹

⁴⁰2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодексинин 89-беренеси

⁴¹2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 209-бет

Зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгек (forced labour) — кимдир бирөөнүн жазалоо коркусунан улам адамдын аргасыздан кылган ар кандай эмгеги же кызматы. Зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгекке карыз милдеттенмелер, кишилерди соодалоо жана азыркы күндөгү кулчулуктун баардык формалары кирет. Бул түрдөгү эмгектин айынан жабыр тарткан адамдар катары сойкулук кылган айымдар жана кыздар; карыз милдеттенмелерге дуушар болгон мигранттар; ферма жана ишканаларда эмгектенип жаткан, аларга ал жерде эксплуатацияга туш болгон, эмгек акысын ала албаган же аз алган жана ал жерде камалып жаткан адамдар. Эл аралык эмгек уюму түзүлгөн күндөн тартып зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгекти жокко чыгаруунун үстүндө иш жүргүзүп жатат. Эл аралык эмгек уюму иш берүүчүлөр, жумушчулар, жарандык коомчулук жана башка эл аралык мекемелер менен бирге зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгектин баардык аспектилери ме-

нен күрөшүүдө. Бул иш-чараларга алдын алуу иш аракеттерине зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгегинен кутулган адамдарга көмөк көрсөтүү жана бул түрдөгү эмгектен жабыркаган адамдар менен иштөө сыяктуу долбоорлор кирет. Бул программалар билим алуу, профессионалдык даярдоо курстарына баруу жана микрокредитование сыяктуу иш-чараларды камтыйт. Изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын негизинде келип чыккан баалоолор боюнча зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгектен 12 миллион адам жабыркаган. Алардын ичинен 10 миллион адам мамлекет тарабынан эмес жеке сектор тарабынан эксплуатацияланат. Эл аралык эмгек уюмунун баалоосу боюнча зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгектен жылына 32 млрд. АКШ доллар киреше түшөт.

Бирок “Зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгек” термини төмөндөгүлөрдү камтыбайт:

а) мыйзам талаптары негизинде милдеттүү аскердик кызматы жөнүндө ар кандай эмгектер жана кызматтар, аскердик негизде колдонулган эмгектер;

б) жарандык милдеттин бир бөлүгү болгон ар кандай эмгектер жана кызматтар;

в) сот органынын чечими менен соттолгон адам тарабынан аткарылган ар кандай эмгектер жана кызматтар, бирок булар мамлекеттик бийликтин көзөмөлүндө жүргүзүлүп, аталган адам жеке адамдардын, ишканалардын карамагына берилбеши керек;

г) өзгөчө кырдаал абалдары, согуш же кырсык абалдарында: өрт, сел каптоо, жер титирөө, күчтүү эпидемия жана эпизоотияда, курт-кумурскалардын капташында, ачкачылыкта жана коомчулуктун жашоосуна кооптуулук туудурган учурларда;

д) коомдук майда эмгектер, мындайча айтканда коллектив мүчөлөрү тарабынан коллектив пайдасына аткарылган жумуштар, коллектив мүчөлөрүнүн жөнөкөй жарандык милдеттери катары эсептелген эмгектери, ошол учурда коомчулук бул эмгектин пайдалуу же пайдасыз экендиги тууралуу өз пикирлерин ачык айтууга укуктуу.⁴²

И

Институционализация (institutionalization) — ата-энесинин камкордугунан ажыраган балдарды интернатка жайгаштыруу, ошондой эле балдарды мекемелерде багуу жана тарбиялоо процессинде ортого чыккан бардык абалдар. Институционализациянын натыйжасы он эки баладан ашык болуп жашаган топтордон гана алууга болот.

Деинституционализация (deinstitutionalization) — балдардын жашашы жана тарбияланышы үчүн интернат мекемелери тышында, үй-бүлөлүк формадагы

шарттарды түзүү. Деинституционализация саясатын ишке ашыруу бул балдарды интернат мекемелеринен чыгаруу, балдарды тарбиялоо үчүн үй-бүлөлөргө берүү жана тарбиялоонун альтернативдик үй-бүлөлүк формасын өнүктүрүү, баланын жеке муктаждыктарын эске алуу менен ага камкордук кылуу, үй-бүлөлөргө берилбеген балдарга, баланын жашоосу, тарбияланышы жана билим алышы үчүн керектүү шарттарды түзүү (үй-бүлөлүк шарттарга жакын). Ошондой эле мекеме бюджетинин кайрадан бөлүнүшү: бош каражаттар үй-бүлөнүн ордун толтурган кызматтардын түзүлүшүнө, балдарга жана үй-бүлөлөрүнө кошумча кызматтарды берүүгө сарпталат.⁴³

ИПЕК - Балдар эмгегин түп тамырынан жоюу боюнча эл аралык программа (IPES - International Programme on

⁴²29-номериндеги зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгек жөнүндөгү Эл аралык уюмдардын Конвенциясы. 1932-жылдын 1-майы

⁴³Балдар үйлөрүн реформалоо: үчүн жана каршы. М.:АСИ, 2005

Elimination the Child Labour)— балдардын эмгегин токтотуу боюнча Эл аралык эмгек уюмунун Эл аралык программасы (ИПЕК) Эл аралык эмгек уюмунун техникалык кызматташтык программасы болуп саналат. Прогамма 1992 жылдан тартып азыркы учурда дуйнонун 90 өлкөсүндө активдуу иш алып барат. ИПЕКтин максаты акырындык менен дүйнөдө балдардын эмгегин эксплуатациялоону токтотуу. Оор формадагы балдардын эмгегин эксплуатациялоону токтотуу негизги маселелерден болуп саналат. Оор формадагы балдардын эмгеги кулчулук, эмгекке зордоо, балдарды соодалоо, сойкулук, порнография жана кооптуу жумуштарды камтыйт.

ИПЕКтин максаты акырындык менен дүйнөдө балдардын эмгегин эксплуатациялоону токтотуу. ИПЕК, маселенин чечилиши боюнча өлкөдөгү улуттук потециалдын өнүгүшү жана дүйнөлүк бул көрүнүшкө каршы күрөшүү жолдору менен балдардын эмгегин эксплуатациялоону токтотуу боюнча иш алып барат. ИПЕК, ар өлкөдө эмгек министрлиги, жумуш берүү жана жумушчу уюмдары, ошондой эле экономиканын мамлекеттик жана секторлорундагы кызыктар болгон катышуучулар менен кызматташтык жүргүзөт.

ИПЕКтин аракет планы 1998-жылы кабыл алынган жумуштагы негизги принциптер жана укуктар Декларациясына, ошондой эле

балдардын эмгегин колдонууну токтотууга чыгып жүргөн “Минималдуу жаш жөнүндө” Конвенциясына №138 (1973-ж), “Оор формадагы балдардын эмгегин эксплуатациялоону токтотуу боюнча токтоосуз чаралардын алынышы жөнүндө” Конвенциясына №182 (1999-ж) таянат.

Иш/абалы (case) — социалдык кызмат көрсөтүлгөн адам/үй-бүлө жөнүндө маалыматтарды аныктоо үчүн социалдык жумушта колдонулган жалпы термин.

Иш/абалын жүргүзүү (case management) — социалдык кызматкер жана кардар арасындагы профессионалдык мамилелер (бул контексте иштеген бала же анын үй – бүлөсү саналат). Абалга жараша эмгек (**case work**) – үй-бүлөнүн жашоосундагы конструктивдүү өзгөрүүлөр үчүн аларга жардам берүүдө социалдык кызматкерлер тарабынан колдонулган ыкмалардын түрлөрү.

Иш/абалына жараша пландоо (case planning) – үй-бүлө/балага алдындагы маселелерди чечүүдө жардам бере турган талаптарын, күчтүү жактарын жана кыйынчылыктарын ортого чыгаруу, жумуш жана кызмат түрлөрүн тандоо процесси. Иш/абалын башкаруу – бирге иштөө планында каралып, бул кызматтардын бирге иштөө жана кардар талаптарынын максаттарына ылайыктуулугу-

нун периодикалык жана азыркы текшерүүсүн камтыган кызмат көрсөтүү жумуштарын координациялоо процесси.

Иш алып баруу/ ишти дисциплина аралык түрдө алып баруу (**case management**) — социалдык иштин бир түрү. Мында маселени чечүүдө клиент көмөк көрсөтүүчү социалдык кызмат борборуна жайлаштырылат.

Социалдык иштин бул түрүндө клиентке жана анын айланачөйрөсүнө көңүл бурулат. Мындан тышкары клиенттин өзүнүн туруктуу адиси болот. Бул адис ведомстволорго жана кызматтарына тийиштүү координатордун функцияларын аткарат. Бул адис белгилүү бир клиенттин маселелерин чечүүдө катышат.

К

Кароосуз бала (neglected child)

— баланын тарбиясынан жооптуу ата-энелеринин же мыйзамдуу өкүлдөрдүн, кызматкерлердин өз милдеттерин аткарбашы же толук кандуу аткарбашынын негизинде көзөмөлсүз жүрүш-турушка ээ бала.⁴⁴

Кийлигишүү/интервенция (intervention) — балдар жана үйбүлө кызыкчылыгына ылайык он, конструктивдүү жыйынтыктарды алуу максатында көрүлгөн комплекстүү чаралар же социал-

дык практика ыкмалары. Балдарды оор жумуштардан четтетүүгө багытталган кийлигишүүнүн, балдардын кайрадан кооптуу жана оор шарттардагы жумуштарга барбашы үчүн социалдык-маданий жана экономикалык абалды эске алган альтернативасы болуш керек. Балдардын эмгектерин жок кылуу боюнча социалдык кийлигишүү, бала эмгектерин жайылышы жана мүнөзү боюнча изилдөөлөрдү, масштабы тууралуу сапаттуу маалыматтардын жыйындысы, балдардын эмгегинин мүнөздөмөсү, балдардын жынысы, билим деңгээли жана башка факторлор тууралуу маалыматтарды камтышы абзел. Бул коомго маалымат берүү менен балдарды формалдык же формалсыз билим алууга же кесиптик билим алууга үндөө иш-чараларын пландоо. Билим берүү сапатын жогорулатуу максатында кийлигишүү мугалимдерди даярдоо, класстык иш үчүн материалдарды даярдоо жана окуу материалдарын жайылтуунун

⁴⁴2012- жылдын 10-июлундагы 100-номердеги Балдар жөнүндөгү КРнын кодекси , 5-бет.

тыйт. Кийлигишүү бул эмгектенген балдарды реабилитация борборлоруна тартуу, үй-бүлөлөргө кошумча киреше табууга жардамдашуу, балдардын эмгегинин мониторинги, потенциалдын өнүгүшү. Кийлигишүүнүн башка формасы балдардын эмгегин колдонгон белгилүү конкреттүү тармактардагы кооптуу өндүрүштүк ыкмалардын өзгөртүлүшүнө багытталган.⁴⁵

Кимдир бирөөгө үйрөнүп калгандык (attachment) — балада калыптанып келе жаткан коопсуздук жана мээримдүүлүк талаптарынын чоңдор тарабынан канаттандырылууга негизделген эмоционалдык байланыштын формасы. Апасына же жакын бир чоң адамга үйрөнүп калгандык баланын психологиялык өнүгүшүндө жана мүнөзүнүн калыптанышында керектүү болгон нормалдуу фаза. Ажырашуунун жаракаттык натыйжалары, балдардын муктаждыктарын тоотпостук чоңдор менен балдардын арасындагы пайдалуу үйрөнүп калгандыктын өнүгүшүнө терс таасирин тийгизип, баланын өнүгүшүн кечиктириши мүмкүн.

Коопсуз эмгек шарттары (safe working conditions) — бул жумушчуларга каршы зыяндуу же кооптуу өндүрүш факторлору жок

болгон же алардын таасирлери аныкталган нормативдерди ашпаган эмгек шарттары.⁴⁶

Кошумча гарантиялар 18 жашка толо элек балдарды ишке алуунун кошумча гарантиялары (additional guarantees for employees under 18 in termination of labour contract)

— иш берүүчүлөр тийиштүү мамлекеттик кызматтары тарабынан жөнөтүлгөн жана социалдык коргоого муктаждыгы болгон балдарды (балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрү/балдары, кароосуз калган балдар жана жетим балдар ж.б.) квоталык түрдө берилген иш орундарына алууга милдеттүү.

Квота түрүндө белгиленген балдарды ишке кабыл албоо бул статьянын биринчи бөлүгүндө берилген. Ишке кабыл алынбаган балдар тийиштүү мамлекеттик органдарга же сотко кайрыла алышат. Бул статьянын биринчи бөлүгүндө белгиленгендей иш берүүчү жогорудагы балдарды ишке кабыл албаган учурларда мыйзамдын чегинде жоопкерчиликке тартылат.⁴⁷

Көнүшүү/адаптация (adaptation) — бул белгилүү абалдын бир калыпка келиши максатында чөйрөнүн шарттарына ылайыкташуу процесси, ошондой эле чөйрө талаптарына ылайык организм

⁴⁵Э — журналы АКИШ. Экономикалык перспективалар. Май 2005-ж.

⁴⁶2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 299-бет.

⁴⁷2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги КРнын балдар боюнча кодекси, 14-бет

талаптарынын каанаттандырылышы.

Баланын социалдык көнүшүүсү (social adaptation of a child) — коомдогу жүрүш-туруш эрежелери жана нормаларына, оор турмуш шарттарында жашаган баланын айкалышуу процесси, ошондой эле психологиялык жана моралдык травма (жаракат) калдыктарын жеңип чыгышы; баланын социалдык чөйрө менен бирдикте аракеттешүүсүнүн түрү.

Күнүмдүк эмгектин убактысы (смена) (the duration of daily work (shift)) — күнүмдүк эмгек убактысы төмөндөгүлөрдөн ашпашы керек:

14 жаштан 16 жашка чейинки жумушчулар үчүн 5 саат, 16 жаштан 18 жашка чейинки жумушчулар үчүн - 7 саат;

Жалпы билим берүү, башталгыч, орто кесиптик окуу жайларында окуп да иштеп жаткан жумушчулар үчүн 14 жаштан 16 жашка чейинки жумушчулар үчүн 2,5 саат, 16 жаштан 18 жашка чейинки жумушчулар үчүн – 3,5 саатты;

Мүмкүнчүлүгү чектелгендер үчүн медициналык справкада аныкталган саат.

Жумуш убактысы кыскартылган, аптасына 36 сааттык иш убактысы болгон оор физикалык эмгектерде, зыяндуу жана кооп-

туу эмгек шарттарында эмгектенген жаш жумушчулар аптасына 8 саат иштеши керек, эгерде Кыргыз Республикасынын укуктук нормативдик актыларында башка жумуш сааттары аныкталбаса.⁴⁸

Күнүмдүк жумуштун мөөнөтүнүн кыскартылышындагы 18 жашка чейинки жумушчулардын эмгек акысы (compensation for employees under the age of 18) — эмгек акысынын саатына жараша эсептелген учурларда 18 жашка чейинки жумушчулардын эмгек акысы кыскартылган мөөнөтүнө жараша төлөнөт.

Жумуш берүүчү жаш жумушчуга өзүнүн жеке каражаты эсебинен жумушчуларга толук күн үчүн төлөнгөн эмгек акысы өлчөмүндө акы төлөп берсе болот. Келишим боюнча ишке алынган 18 жашка чейинки жумушчулардын эмгек акысы келишим баага жараша төлөнөт. Бул жерде жумуш берүүчү жаш жумушчуга өзүнүн жеке каражаты эсебинен жумушчуларга толук күн үчүн төлөнгөн эмгек акысы өлчөмүндө кошумча акы төлөп берсе болот. Жалпы билим берүү, билим берүү жайларында окуп, башталгыч, орто жана жогорку билим берүү жайларында окуп, бош убактыларында эмгектенген 18 жашка чейинки жумушчулардын эмгек акысы эмгектенген саатына пропорциялуу же иштеп чыгарганына жараша төлөнөт. Жумуш берүүчү өзүнүн жеке каражаты эсебинен аларга кошумча акы төлөп берсе болот.⁴⁹

⁴⁸2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 95-бет

⁴⁹2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 299-бет.

Кызматкерлерди индивидуалдык коргонуу жана гигиена каражаттары менен камсыз кылуу (providing workers with personal protective equipment and hygiene)

— кооптуу же ден-соолукка зыян келтирүүчү, булганган, төмөн же жогорку температурадагы эмгек шарттарында жасалуучу жумуштарда Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан бекитилген норма жана эрежелерге жараша кызматкерлерге атайын кийим, бут кийим жана булганып жана кирдеп калган нерселерди жуу үчүн самын жана башка индивидуалдуу коргонуу каражаттары берилет.

Кызматкерлердин индивидуалдык коргонуу жана гигиена каражаттарын сатып алуу, сактоо, таза-лоо, оңдоо, дезинфекциялоо жана зыянсыздандыруу иш берүүчү тарабынан камсыз кылынат.⁵⁰

Кызматтар (services) — “кызмат” түшүнүгү материалдык формага ээ болбогон, өндүрүүчүдөн бөлүнбөс адам иш-чараларынын өзгөчөлүктөрүн камтыйт, кызмат сапатын өлчөө кыйын, бирок сапаттардын же кызмат көрсөтүү процедурасынын регламентациясынын көрсөтүлгөн кызмат стандарттарын колдонууга мүмкүн. Ошондуктан кызматты аткаруучу тарабынан белгилүү бир пайда алып келген материалдык негизге ээ болбогон иш-чаралар катарында түшүнсөк болот. Жарандардын

жашоосун камсыз кылган кызматтар базалык социалдык кызматтар болуп саналат.

Мамлекеттик кызматтар (state services) — физикалык жана юридикалык жактардын (адамдардын) укутарын ишке ашыруу, мыйзамдык кызыкчылыктарын канааттандыруу же нормативдик укуктук актылар менен физикалык жана юридикалык жактарга берилген милдеттемелердин аткарылышы боюнча кайрылууларын канааттандыруу негизинде жүргүзүлгөн Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарынын жана бюджеттик мекемелеринин иш-чараларынын жыйынтыгы.⁵¹

Социалдык кызматтар (social services) — мамлекеттик жана коомдук мекемелер тарабынан ишке ашырылган кесиптик социалдык кызмат тармагына кирген социалдык колдоонун, элге жардамдардын ар кандай түрлөрү жана формаларынын жыйындысы.

М

Минималдуу жаш (the minimum age) — балдардын ден-соолугуна, коопсуздугуна жана ахлагына зыян тийгизген кооптуу формадагы түрдүү жумуштарга алынуучу жаш 18 жаштан төмөн болбошу керек.⁵²

Минималдуу жаш экономиканын бардык тармактары үчүн бир-

⁵⁰2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 214-бет.

⁵¹Мамлекеттик кызматтарда систематизияланган тек каттоонун түзүлүшү жөнүндө жобо, 2-б.

⁵²138 эмгекке алууга минималдуу жаш жөнүндө Конвенция.

дей деңгээлде аныкталышы шарт. Уюмдун мүчөлөрү 1973-жылдагы минималдуу жаш жөнүндө конвенциянын 2-беренесине ылайык аныкталган эмгекке алууга жарактуу болгон минималдуу жашты 16 жашка чейин чыгаруу максатын алдына коюшу абзел. 1973-жылдагы минималдуу жаш жөнүндө конвенциянын 2-беренесине ылайык аныкталган эмгекке алууга жарактуу болгон минималдуу жаш 15 жашка чейин болсо, муну 16 жашка чыгаруу үчүн тезинен чараларды көрүшү шарт. Айыл жергесиндеги айыл чарбасы жумуштары сыяктуу минималдуу жашты 16 жашка чыгарууга мүмкүн болбогон жерлерде, эч болбосо 1973-жылдагы минималдуу жаш жөнүндө конвенциянын 5-беренесинин 3-пунктунда аныкталган минималдуу жашка чыгаруу зарыл.⁵³

O

Он сегиз жашка чейинкилерди медициналык көзөмөлдөн өткөрүү (medical examination of persons under the age of 18) — 18 жашка чейинкилер жумушка сөзсүз медициналык көзөмөлдөн өткөндөн кийин гана алынат жана андан ары да 18 жашка чейин милдеттүү түрдө медициналык көзөмөлдөн өтүп турушу шарт.

КР Эмгек кодексинин 296 беренесине ылайык бул медициналык көзөмөлдөр жумуш берүүчү тарабынан төлөнөт.

Милдеттүү түрдө медициналык көзөмөлдөн өтүү чаралары айлык акылары төлөнүп берүү менен иш сааттарында жүргүзүлөт.⁵⁴

Он сегиз жашка чейин жумушчулар үчүн иштеп чыгаруу нормалары (performance rates for workers under 18) — 18 жашка чейин жумушчулар үчүн иштеп чыгаруу нормалары, жалпы иштеп чыгаруу нормаларына ылайык жумуш саатынын бул жумушчулар үчүн кыскартылышынын негизинде аныкталат.

Жалпы билим берүү мекемелерин, кесиптик билим берүү мекемелерин бүтүрүп, ошондой эле өндүрүштө кесиптик билим алгандан кийин мыйзам жана башка нормативдик актылардын негизинде аныкталган тартипте жумушка орношуп жаткан 18 жашка чейинки жумушчулар үчүн төмөндөтүлгөн иштеп чыгаруу нормалары каралат.⁵⁵

⁵³146 эмгекке алууга минималдуу жаш жөнүндө Рекомендация.

⁵⁴2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 296-бет

⁵⁵2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 298-бет.

Өндүрүштүк иш аракеттери менен алектенген балдар (children working in industry)

он сегизинчи Эл аралык эмгек статистиктердин конференциясында кабыл алынган Балдар эмгегинин статистикасы боюнча резолюция өзүнө Улуттук эсептөөлөрдүн системасында белгиленген отчеттук убакыт бою ар кандай иш аракеттердин түрү менен алектенген 5-17 курактагы балдарды баалоо көрсөткүчтөрдүн негизи болгон балдар эмгегинин статистикалык аныктамаларын камтыйт. Бул жерде өндүрүштүк иш аракеттери менен алектенген балдар деп берилген. Берилген аныктама боюнча балдар эмгеги жалданып иштеген жана үй ишканасындагы акы төлөнбөөчү кооптуу иштерди жасаган балдарды камтыйт. Башкача айтканда, төмөндө берилгендерди билдирет: а) көп убакыт бою жалданып иштеген балдар ж.б. б) оор жүктөрдү ташуу жана кооптуу шаймандарды колдонуу, денсоолукка зыян келтирүүчү шарттарда иштөө в) кооптуу жерлерде иштөө ж.б. Маалыматтарды алууга чектөө болгондуктан жана мурнку Эл аралык эмгек уюмунун глобалдык баалары менен салыштырууну камсыз кылуу максатында баалоонун негизги процесси Улуттук эсептөөлөрдүн системасынын жалпы өндүрүштүк операцияларына жараша жалданып иштеген балдардын концепция-

сына негизделген. Ошондуктан Эл аралык эмгек уюмунун жаңы баалоолорунда иштеп жаткан балдардын негизги категорияларынын арасында айырмачылыктар көрсөтүлгөн: *жалданып иштеген балдар, балдар эмгеги менен эмгектенген балдар жана балдар тарабынан аткарылган кооптуу эмгектердин түрлөрү.*

Өнүгүү тармактары (areas of development) — адамдын өнүгүү процессин аныктоо үчүн адистер тарабынан колдонулган категориялар.

Дене-тарбиясынын өнүгүүсү (physical development) — сөөктөрдүн, булчуңдардын, ички органдардын өнүгүүсү, булчуңдардын координациясы, басуу жана жүгүрүү жөндөмдүүлүгү (чоң моторика), ошондой эле заттарды кармап, аларды манипуляциялоосу (кичине моторика). **Когнитивдик (акыл-эстик) өнүгүү (mental development)** — ойлонуу, ой-жүгүртүү, окуу, түшүнүү жана сүйлөө жөндөмдүүлүгү. **Социалдык өнүгүү (social development)** — адамдар арасында жеке мамилелерди түзүү, коомдук жашоого активдүү жана продуктивдүү катышуу жөндөмдүүлүгү. **Эмоционалдык өнүгүү (emotional development)** — жашоодогу кыйынчылыктарды жеңүү жана сезимдерин тийиштүү түрдө түшүндүрүү жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышы.

Өнүктүрүүгө түрткү берген күчтөр (driving forces of development) — ата-энелердин балдарга билим жана тарбия берүү үчүн алдына койгон максаттары, ошондой эле балдардын өзүн өзү өнүктүрүүдөгү талаптары.⁵⁶

П

Позитивдүү эмгек (positive labour) – укуктук нормаларга ылайык баланын ден-соолугуна жана өнүгүшүнө зыян тийгизбеген, мектептеги окуусуна тоскоол болбогон эмгек позитивдүү эмгек болуп саналат.⁵⁷

Профессионалдык ориентация, даярдоо жана иштөө боюнча бала укуктарынын гарантиялары (guarantees of child rights to professional orientation, preparation and employment) — ар бир баланын жалпы билим берүүчү жана профессионалдык даярдоо курстарынын деңгээлине, ден-соолугунун абалына жана жашына жараша профессияга, ишти же кызматты эркин түрдө тандоого, ишке жайгаштырылууга укугу бар.

Балдар 14 жашынан тартып ата-энесинин жана ата-энелик укуктарын аткарып жаткан адамдын жана ошондой балдардын укуктарын коргоо боюнча территори-

алдык өкүлдүк органдын жазуу түрүндөгү макулдугу менен иш берүүчүлөр менен иш келишимин түзө алышат. Ошондой эле бул курактагы балдар бош убактыларында профессионалдык даярдоо курстарына барууга, физикалык, психикалык жана адеп-ахлактык абалына жана ден-соолугуна зыян келтирбеген, алардын ден-соолугуна, өнүгүүсүнө жана билим алуусуна жолтоо болбогон пайдалуу коомдук иш чараларга катышууга укуктары бар. Жогорудагы укуктар мыйзам чегинде мекемелердин баштапкы профессионалдык даярдоо системасы аркылуу камсыз кылынат.

18 жашына жете элек балдар менен иш келишимин түзүү, аны жокко чыгаруу жана кызматкерлердин ишин башкаруу өзгөчөлүктөрү эмгек мыйзамында белгиленген.

Мекемелер, уюмдар жана ишканалардын бардык түрлөрү социалдык коргоого муктаждыгы болгон балдарды (балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрү/балдары, кароосуз калган балдар жана жетим балдар ж.б.) квоталык түрдө берилген иш орундарына алууга милдеттүү. Квота түрүндө белгиленген балдарды ишке кабыл албоо бул статьяда берилген. Ишке кабыл алынбаган балдар тийиштүү мамлекеттик органдарга же сотко кайрыла алышат.⁵⁸

⁵⁶Немов Р. С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 2-китеп. Билимдин психологиясы.

⁵⁷Inter-Parliamentary Union/ILO: Eliminating the worst forms of child labour: A practical guide to ILO Convention No. 182, Handbook for parliamentarians No. 3-2002 (Geneva, 2002), p. 15.

⁵⁸2012-жылдын 10-июлундагы 100-номердеги балдар боюнча КРнын кодекси, 14-бет

Резилиенс (resilience) — физикалык жана руханий күчтөрдү тезинен калыбына келтирүү жөндөмдүүлүгү. Туруштук берүү, физикалык жана моралдык күчтөрдү калыбына келтирүү жөндөмдүүлүгү, мындайча айтканда каталуу жашоо жолун басып өткөнүнө карабастан жакшы адам болуу.

Изилдөөлөр тышкы таасирлерге туруштук берүүгө байланыштуу төмөндөгү факторлорду көрсөтүүдө:

- балдарга ачык болгон тышкы көмөктөр (үй-бүлө, мектеп, коомдук уюмдар).

- Баладагы күчтүү персоналдык жана ички күчтөр (өзүнө ишенимдүүлүк, өзүн өзү контролдоо мүмкүнчүлүгү, руханий жана альтруисттик шыктуулуктары).

- Баладагы социалдык-адамдык жөндөмдүүлүк (маселелерди чечүү чечкиндүүлүгү, коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрү).

Реинтеграция (reintegration) — баланын коомчулука кайтышы, коомчулук менен иштөөнү, мисалы, мугалимдер, окуучулар, коомчулуктагы жергиликтүү лидерлер, диний мекемелер, жергиликтүү милиция, ишкерлер уюму жана кошуналарынын баланын оор жашоосуна түшүнүү менен кабыл алышы жана аларга мектепке ба-

рышына жана социализациясына жардам бериши. Реинтеграция үй-бүлөгө кайтууну да камтышы мүмкүн, бирок муну сөзсүз түрдө аткарыштын кереги жок: балдар үй-бүлөгө кайтпаса да коомчулукка, социалдык мекемелерге реинтеграцияланышы керек.

«Катышуучу мамлекеттер ар кандай зордоо, эксплуатациялоо, кыйноо, кыянаттык кылуу же башка ар түрдүү катаал мамилелерге, кемсинтүүлөргө дуушар болгондорго согуштук чыр-чатактарга тартылган балдарга физикалык, психологиялык жана социалдык реинтеграцияланышына (Social reintegration) жардам көрсөтүү максатында бардык чараларды көрүшү абзел. Мындай жардам жана реинтеграция баланын ден-соолугун, кадыр-баркын камсыз кылган түрдө ишке ашырылышы шарт.⁵⁹

Рекомендациялар (recommendations) — Конвенцияны коштогон, Мамлекеттерге Конвенциядагы саясат, мыйзам жана практика маселелеринин аткарылышы боюнча толук көрсөтмөлөр. Балдарга тиешелүү негизки рекомендациялар – бул 138 конвенциянын 146 рекомендациясы - жумушка алуу боюнча минималдуу жаш жана 182 конвенциянын 190 рекомендациясы - түп орду менен эң кыйын формадагы балдар эмгенгине тыйуу салынуусу жана жокко чыгарылуусу

⁵⁹Балдар укугу жөнүндө Конвенция. 39-берене.

Ресоциализация (resocialization) — жеке адамдын социализациясын кайталаган процесс, социализация учурунда алынган билим жана жөндөмдүүлүктөр социо-маданий адаптацияга же социалдык жүрүш-турушка терс келген шарттар. Ресоциализация калыптанып калган жүрүш-туруш стереотиптеринин реконструкциясы жана аларды функционалдуу социалдык жактан ыңгайлуу жаңыларына алмаштыруу.

С

Социалдык гарантиялар (social guarantees) — материалдык жана руханий каражаттар, адамдын коомдогу укуктарын ишке ашышын камсыз кылган юридикалык актылар.

Социализация (socialization) — баарлашуу жана иш-чаралардын ишке ашырылышында жеке адам тарабынан социалдык тажырыйбаны изилдөө натыйжасы жана процесси; жеке адам тарабынан өзү жашаган коомдун социалдык нормаларынын жана маданий баалуулуктарынын өмүр бою изилдөө процесси; адамдын калыптануу процесси, жеке адам тарабынан коомго, социалдык коомчулукка, группага таандык баалулуктарды, нормаларды, аныктамаларды, жүрүш-туруш өрнөктөрүн

изилдеп окуу; оор, көп кырдуу, адамдын социалдык практикага кириши, социалдык сапаттардын кабыл алынышы, коомдук тажырыйбанын изилдениши, практикалык иш-чараларда айрым ролдорду аткаруу менен өз максаттарын ишке ашыруу; социалдык ролдоруна ылайык жеке адамдардын социалдык аныктамаларынын жана жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптануу процесси; жеке адамды коомдук турмушка көндүргөн, маданиятты түшүнүүнү үйрөткөн, коллективдеги жүрүш-турушту, ар кандай социалдык ролдорду аткарууну үйрөткөн чөйрөнүн таасири.

Социалдык коргоо (social protection) — адамдын жашоосун камсыз кылуу, жашоо шартынын гарантияланган минималдуу жетиштүүлүгүн камсыз кылуу боюнча коом жана анын түрдүү түзүштөрү тарабынан ишке ашырылган иш-чаралардын системасы.⁶⁰

Социалдык эмгек (social work) — бул адам, үй-бүлө, топтун социалдык укуктарын камсыз кылуу боюнча иш-чаралар же жеке адамга, топторго өзүнүн социалдык укуктарын колдонууга тоскоол болгон айрым социалдык, физикалык же психикалык зыяндарынын компенсациясын камсыз кылуу иш-чаралары. Бул адамга, адамдардын топторуна тийиштүү жашоо деңгээлин камсыз кылуу

⁶⁰Баркер Р. Социалдык эмгектин сөздүгү. М. : 1994

жана жашоодогу оор абалдарды жеңүү үчүн өз мүмкүнчүлүктөрүн активдештирип жардам берүү максатында социалдык-медициналык, психологиялык, педагогикалык, социалдык укуктук жактан мамлекеттик (мамлекеттик социалдык мекемелер, социалдык коргоо органдары, саламаттык сактоо, билим берүү ж.б) мамлекеттик эмес (бей өкмөт мекемелери) мекемелердин таасири.

Социалдык эмгектин негизги принциптери:⁶¹

- Универсалдыктын принциби (дискриминацияны жок кылуу);
- Социалдык укуктарды коргоо принциби (мисалы, көп балалуу үй-бүлөдөн бала төрөөчүлүктү азайтууну талап кылбоо керек);
- Социалдык реакция принциби (клиенттин социалдык абалына жараша тез арада иш-чараларды көрүү);
- Алдын алуу принциби (пайда болгон маселерди алдын алуу)
- Клиенттин укуктарын биринчи кезекке койуу принциби (клиенттин укуктарын приоритет катары алуу, бирок башка адамдардын кызыкчылыктарына жана укуктарын жокко чыгарбоо керек
- Өзүнүн күчүнө таянуу принциби (социалдык кызматкер клиентти маселелерди чечүүдө өзү өзүнө жардам берүүгө түртүшү зарыл);
- Социалдык ресурстарды максимизациялоо принциби (социал-

дык кызматкер клиентке кошумча жардам көрсөтүү максатында мыйзамдын чегинде өкмөттүк эмес жана кайрымдуулук уюмдарга кайрылуу үчүн аракет кылышы зарыл);

- Конфиденциалдык/эч кимге клиент тууралуу маалымат бербөө принциби (иш-чараларды жүргүзүү процессинде социалдык кызматкер клиент тууралуу маалыматтарды ала алат жана бул маалыматтар клиентти же анын жакын адамдарына зыян алып келе алат)

- Толеранттык принциби (клиенттердин ар түрдүүлүгүн (дини, улуту ж.б.) кабыл алуу)

Социалдык көмөк (social support) — жашоо процессинде муктаждыктары болгон “алсыз” социалдык группалар, айрым үй-бүлө, адамдардын жетиштүү шарттарда жашашы үчүн багытталган атайын чаралар.

⁶¹Социалдык эмгектин методикасы жана теориясы. И.Г.Зайнышеванын редакциясы, МГСУ, 1994 ж.

Социалдык жардам (social aid) — айрым адамдардын жана группалардын жашоодогу кыйынчылыктарын жеңилдетүү жана жеңүү, социалдык статусуна, жашоосуна жана коомго адаптациясына жардам берүү максатында социалдык кызматтар тарабынан жардамдашуу үчүн берилген социалдык чаралардын системасы.

Социалдык кызматтар (social services) — менчиктик формасына карабастан социалдык кызмат көрсөткөн организациялар, ошондой эле элге социалдык кызмат көрсөтүү боюнча иш алып барган ишкерлер.

Социалдык жетимдер (social orphanhood) — ата-энелик укуктардан ажыраган, ата-энелердин акыл эсинин ордунда эмес болуп кабыл алынышынан улам коомдо жетим калган балдарга шартталган социалдык абал. Бул юридикалык жактан ата-энелик укукта-

рынан ажыратылбаса да балдарын кароосуз калтырган ата-энелердин балдары.⁶²

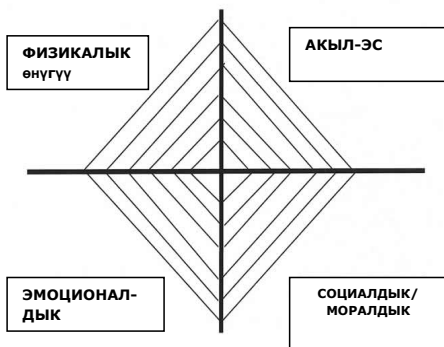
Социалдык ортоктук (social partnership) — мамлекеттик жана мамлекеттик эмес, мамлекеттик бийлик органдарынын, социалдык тармактагы маселелерди чечүү боюнча профсоюздар жана жумуш берүүчүлөр бирикмелеринин, социалдык абалга таасирин тийгизген адамдар жана бардык структуралардын өз ара мамилелери.

Социалдык ортоктуктун негизги максаты, коомдун социалдык-экономикалык өнүгүү процессине көбүрөөк түрдүү уюмдарды тартуу. Социалдык ортоктук, социалдык маселелерди чечүү боюнча иш-чараларды бирге ишке ашырууну, пландоону, көзөмөлдөө жана анализ кылууну сунуш кылат.⁶³ Социалдык ортоктук системасы органдардын, уюмдардын жана коомдук бирикмелердин жыйындысын камтыйт. Социалдык ортоктуктун базалык аспектиси социалдык аспект болуп эсептелет, бирок коомдук феномен иретинде саясий институттар жана саясий процесстер менен байланышып, мамлекеттин социалдык саясатынын жүргүзүлүшүнө жана даярдалышына өз таасирин тийгизет. Балдар эмгегин токтотуу боюнча социалдык ортоктук жөнүндө сөз кылганыбызда, мындан мамлекеттик органдар, профсоюздар, жана бей өкмөт уюмдар өз ара

⁶²Василькова Ю.В, Василькова Т.А. Социалдык педагогика. – М., 1999

⁶³2004-жыдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 22-бет

кызматташып, ишти координациялап жана бирге иш алып баруусун, жана ошондой эле балдардын өздөрү жана алардын үй-бүлөлөрү арасындагы өз ара аракеттешүүнү түшүнүшүбүз керек.

СКРИМ - билим берүү, искусство жана массалык маалымат каражаттары аркылуу балдар укуктарына көмөк көрсөтүү (балдар эмгегин токтотуу белгиси) (SCREAM: stop child

labour. Supporting Children's Rights through Education, Arts and Media) — бул 2002 жылдын июнь айынан тартып ишке ашырыла баштаган долбоор. Бул коомчулук базасында жүргүзүлгөн билим берүү жана социалдык мобилизация тармактарын кийинчерээк ИПЕК ортоктуру чөйрөсүн кеңейтип өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн мектептерин, искусство тармагында эмгектенгендерди, жаштар топторун камтыган долбоорго айланган. СКРИМ долбоорунун максаты билим берүү жаатында эмгектенгендерге жаштар арасында балдар эмгеги маселелери жөнүндө маалыматтарды жайылтуу жана алар бул маселеге кайдыгер болбостугун камсыздоо. Бул долбоор негизинде жети тилде 14 модулдан турган окуу материалдардан даярдалган.⁶⁴

T

Талаптар (needs) — бул уруктукумун жана индивиддин сактап калуу жана өнүктүрүү үчүн керектүү болгон интенционалдуу психикалык жаратылыш формасына ылайык жандуу организмдин белигилүү иш-чараларды сапаттуу түрдө аткарышы. Муктаждык бул талаптын алгачкы биологиялык формасы болуп саналат. Аларга жетүү үчүн заттардын релевант-

⁶⁴Балдардын эмгегин токтотуу: максатка жетүүгө аз калды. Глобалдык доклад. Эл аралык эмгек конференциясы. 2006-ж

тык өзгөчөлүктөрүн жана негизги жүрүш-туруш актыларын камтыган инстинктер багытталган.

Адамдын физикалык жашоосу менен байланышкан талаптарынын да жаныбарлардын аналогиялык талаптарынан айырмаланышы, мүнөздүү болот. Ушуга байланыштуу алар жашаган чөйрөсүнө ылайык олуттуу өзгөрүүгө жөндөмдүү. Адамдын талаптары коомдогу заттардын шарттуу түрдө өнүгүшү эсебинен өнүгөт. Талаптар иштердин мүнөздөмөсүнө жараша бөлүнөт (коргоо иштери, тамак-аш, жыныстык, үйрөтүүчү, коммуникативдик, оюн). Талаптар субъектив түрдө эмоционалдык калоолор, арзуулар, аракеттер, болуп, ал эми алардын ишке ашырылышы эмоцияларды баалоо түрүндө танылат.

Тарбия (upbringing) — жеке адамга багытталган баалуулук системаларынын түптөлүшү. Тарбия

адамдын өнүгүшү үчүн социалдык, максатка ылайык шарттардын (материалдык, руханий, организациялык) түзүлүшүн камтыйт. Бул баланын тажырыйбасынын байышына, практикалык иштери жана жүрүш-турушуна жараша ишке ашат. Бул бүтүндөй жеке адамга багытталып, анын жеке адамдык негизин түзөт: муктаждык, кызыкчылык, максаттары, идеалдары, көз-караштардын, мүнөздүн өз-ара мамилелердин системасы. Тарбиянын негизги маселеси — баалуулук деп эмнени айтабыз, канткенде баалуулуктарды (адеп-ахлак, эстетикалык, диний) жеке адамдын кулк-мүнөзүнө айландыруу керек. Эки тарап тарбия иштеринде бирге иш алып барышат: тарбиячынын иш-чаралары жана тарбияланып жаткандын иш-чаралары биригет. Тарбия, бул тарбиячы жана тарбияланып жаткандын энергиялары жана аракеттери. Тарбия канчалык баланын жеке кулк-мүнөзүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө максатталса да, ага багыт берген мугалимдин иш-чараларына да ошончо көз каранды. Тарбия — мугалимдик эмгек менен тарбияланып жаткандын активдүүлүгүнүн биримдигин чагылдырган адамдын калыптанышынын тарыхый жактан аныкталган социомаданий ыкмасы.

Ү

Үй-бүлөгө кайтуу (family reunification) — баланын өз үйүнөн же балдар үйүнөн качып

кетип кайрадан келүү процесси. Бул оор процесс. Процесстин ишке ашпай калышына байланыштуу пайы өтө жогору болгондуктан бул бардык катышуучуларга терс залакасын тийгизбеши үчүн төмөндө көрсөтүлгөн шарттардын аткарылышы керек:

- Үй-бүлөгө кайтуу баланын өз калоосу менен болуп, баланын кызыкчылыктарын көздөгөнү оң;
- Баланы үй-бүлөсү менен байланыш түзүүгө мажбурлоого болбойт;
- Үй-бүлөгө кайтуу жалгыз вариант түрүндө сунушталбашы керек;
- Балага кайткандан кийин эмне күтөөрү жөнүндө толук кандуу маалымат берүү менен бирге бул процесске толугу менен катыштыруу керек;
- Тийиштүү баа берилип, даярдыктар көрүлүп, бирөөнүн коштоосунда бул процесстин ишке

ашышы шарт;

- Даярдык иштери баланы, үй-бүлөнү жана жергиликтүү элдин буга даярдыгын да камтышы керек;
- Үй-бүлөгө кайтуу процессинин кайсыл гана этабында болбосун бала өз чечимин өзгөртүүгө укуктуу.

Баланы коргоо негизги максат болуп саналат. Көп учурларда балдар үйдөн үй-бүлөдөгү зордук-зомбулукка байланыштуу качышат, ошондуктан баланы кооптуу жана оор чөйрөгө кайрадан кайтарууга болбойт. Баланы үй-бүлөсүнө кайтаруу билимдүү социалдык кызматкерлер тарабынан ишке ашырылышы шарт. Үй-бүлөгө кайтуу «реинтеграцияны» да камтыйт.

Үй эмгеги (household chores)

— бул үй-бүлөлүк талаптарды канааттандырууга багытталган эмгек формасы. Үй эмгеги өлкөнүн адамдык жана социалдык потенциалын түптөгөн социалдык жана өндүрүштүк жактан пайдалуу эмгек болуп эсептелет.⁶⁵

Үй эмгеги: дүкөнгө барып бир нерсе сатып алуу, тиричилик техникасын оңдоо, тамак жасоо, үйдү жыйноо, идиш, кир жуу, балдарды, карыларды, ооругандарды кароо ж.б. Булар балдардын өнүгүшүнө жана үй-бүлөнүн жетиштүүлүгүнө алып келип, баланын жөндөмдүүлүк жана тажы-

⁶⁵2008-жылдын 4-августундагы 184-номердеги КРнын эркек жана аялдардын тең укук жана мүнкүнчүлүктөрү жөнүндө, 1-бет.

рыйба топтошуна көмөк көрсөтөт.

Үй-бүлө жана баланы баалоо (child and family assessment) — бул адамдын/баланын же үй-бүлөнүн тарыхы, талаптары, күчтүү жактары, жашоодогу максаты жөнүндө релеванттуу маалыматтарды топтоо жана анализдөө процесси. Бул маалыматтар конструктивдүү өзгөрүүлөргө багытталган пландын даярдалыш процессинде колдонулат.

Үй кызматкери түрүндөгү балдар эмгектери (child labour in household service) — алар көбүнчө туугандык карым-катнаштыктар менен жаап-жашырылышына байланыштуу орчундуу маселе түрдө калууда. ИПЕК тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөр үй кызматкери түрүндөгү балдар эмгектеринин канчалык деңгээлде рисктүү жана оор формадагы балдар эмгеги катарына кирерин көрсөттү.

ИПЕК эксплуататордук мүнөз-

дүү, кооптуу же зыяндуу шарттар алдындагы эмгектерден балдарды куткаруу максатында иштерди жүргүзүүдө. Легалдуу жашка жеткен жаштардын эмгек шарттарын жакшыртуу жана үй кызматкери түрүндөгү балдар эмгектеринде так укуктардын аныкталышы боюнча иш-чараларды жүргүзүүдө.⁶⁶

Ф

Фостердик үй-бүлө (foster family) — англис тилинен которгондо «бөтөн балдарды тарбиялоо» дегенди түшүндүрөт. Аныкталган тартип негизинде баланы жашы толгон курагына чейин камкордука алган үй-бүлө. Бул бакма үй-бүлөнүн түрү. Анын негизги милдети кандайдыр себептен улам үй-бүлөсүз калган балага убактылуу болсо да үй-бүлө болуп берүү. Буларга жалгыз гана үй-бүлөсүз калган балдар гана эмес, социалдык кызматкер тарабынан

⁶⁶Балдардын эмгегин токтотуу: максатка жетүүгө аз калды. Глобалдык доклад. Эл аралык эмгек конференциясы. 2006-ж.

өтө начар үй-бүлөлөрдөн алынган балдар да кирет. Баланын бул үй-бүлөдө калышы кыска жана узак мөөнөттүү болушу мүмкүн. Бакма баланы өз үй-бүлөсүнө кайтаруу төмөндөгү себептердин жокко чыгарылышы менен аткарылат: ата-эненин дарыланышы, реабилитациясы ж.б. Фостердик үй-бүлөнүн негизги максаты баланын өз үй-бүлөсү менен байланышта болуп, кайтарып берүү.⁶⁷

Э

Эл аралык эмгек уюму (ILO - International Labour Organization) — Бириккен Улуттар уюмунун социалдык адилеттин жана адам укуктарынын, эмгек укуктарынын эл аралык деңгээлде кабыл алынышы боюнча иш жүргүзгөн агенттиги. Эл аралык эмгек уюму негизги эмгек укуктарынын минималдуу стандарттарын аныктоо менен конвенция жана рекомендациялар формасында Эл аралык эмгек стандарттарын даярдайт: биригүү эркиндиги, уюмдашуу жана коллективдүү түрдө жолугушу боюнча укуктары, мажбурлап иштетүүнүн токтотулушу, мүмкүнчүлүктөрдүн теңдүүлүгү, кайрылуу теңдүүлүгү, балдар эмгегин эксплуатациялоону токтотуу, башка стандарттарды жана эмгек менен байланышкан бардык маселелерди жөнгө салуу шарттарын карашат. Ошондой эле көп

тармакта техникалык жардамды камсыз кылат.

Эл аралык эмгек уюму көз карандысыз жумушчу жана жумуш берүүчүлөр уюмдарына тренинг жана кеңеш берүү кызматтарын сунуп, алардын өнүгүшүнө көмөк көрсөтөт. Бириккен Улуттар Уюмунун системасынын негизинде Эл аралык эмгек уюму жумушчулар, жумуш берүүчүлөр жана өкмөттүн жетекчилери катышкан орчундуу үч тараптуу түзүлүшкө ээ.

Эл аралык стандарттар (international standards) — кеңири спектр аракеттеринин Эл аралык стандарттарын аныктаган конвенцияларды кабыл алуу Бириккен Улуттар Уюмунун эски жана орчундуу функциясы болуп саналат. Эл аралык эмгек уюму эмгекке байланыштуу эл аралык стандарттарды аныктайт. Конвенциялар келишимдер сыяктуу функция аткарышат, мүчө мамлекеттер тарабынан ратификациялангандан кийин, мамлекеттер алдында бул жоболорду ишке ашыруу милдеттемесин коёт.

Эл аралык эмгек уюмунун 1973-жылдагы (№138) минималдуу жаш жөнүндө Конвенциясы (ILO Convention №138 on Minimum Age of Admission to Employment 1973) — 1973-жылы Эл аралык эмгек уюмуна мүчө мамлекеттер балдар эмгеги маселелери боюнча толук кан-

⁶⁷<http://deti.radiorus.ru/content.html?id=2947&cid=465> сайтындан алынган

дуу Конвенция кабыл алышкан (1973-жылдагы (№ 138) минималдуу жаш жөнүндө Конвенция). Бул конвенция айлык акы же өз эсебинен иштегенине карабастан экономиканын бардык секторлорунда жана эмгектенген бардык балдар үчүн колдонулат. Бул конвенция минималдуу жаштагы баланы жумушка алуу боюнча толук кандуу Эл аралык аныктаманы камтыйт. Бул ийкемдүү конвенция акырындык менен кеңейтилип, негизгиси өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн (мисалы билим берүү жана экономика системалары толук даярдалбаган) баланы жумушка алуунун төмөнкү жашын аныктоого жардамчы болот. Чектелген категориядагы жумуштар, билим берүү, кесиптик даярдык жана көркөм өнөр тармактары жогоруда аталгандардын тышында калат.

Баланы жумушка алуунун минималдуу жашын аныктоону ратификациялоо мүчө мамлекеттердин негизги милдеттеринин бири жана Конвенция бул жободо үч категорияны аныктайт:

- Минималдуу жаш, милдеттүү мектепте билим алуу жашынан жана 15 жаштан төмөн болбошу керек. Экономика жана билим берүү системасы жетиштүү деңгээлде өнүкпөгөн өлкөлөр, алгач 14 жаштан тартып, балдарды жумушка алуу жашы катары 14 жашты аныкташса болот.

- Жогорку минималдуу 18 жаш шартына жараша балдардын ден-соолугуна, коопсуздугуна жана

ахлакына зыян тийгизген кооптуу формадагы жумуштар үчүн коюлган. Бул жобо жумушчу жана жумуш берүүчүлөрдүн уюмдары менен кеңешкенден кийин кээ бир өлкөлөрдө калтырылган. 146 номердүү рекомендация кандай жумуштар кооптуу экенин аныктоодо колдонулган критерийлерди камтыйт.

- Жеңил жумуштарга алуунун төмөнкү жашы, башкача айтканда балдардын ден-соолугуна, өнүгүшүнө зыян тийгизбеген, окуусуна тоскоол болбогон жумуштар үчүн 13 жаш болуп аныкталган. Алгач минималдуу жашты 14 жаш деп кабыл алган өлкөлөр жеңил жумуштардагы минималдуу жашты 12 жаш деп аныкташса болот.

1999-жылындагы (№182) Эл аралык эмгек уюмунун балдар эмгегинин оор формалары жөнүндө конвенциясы (ILO Convention №182 on the Worst Forms of Child Labour) — ушул эле конвенциянын 3 беренесинде аныкталган балдар эмгегинин оор формаларын токтоосуз токтотууга чакырат. Булар:

- Кулчулуктун бардык формалары же кулчулукка жакын салттар, балдарды соодалоо, карыздык зомбулук, көз карандылык, милдеттүү эмгек жана эмгектенүүгөө зордоо, ошондой эле балдарды согуштарда колдонуу максатында аларды, мажбурлоо же милдеттүү азгыруу;

- Балдарды сойкулукта, порнографиялык продукциясында же

порнографиялык көргөзмөлөрдө колдонуу жана азгыруу;

- Балдардын укуктарын терс иштерде колдонууга берүүгө же ошол ишке берүүгө, мындайча айтканда наркотик өндүрүшүндө же сатууда;

- өз шартына жараша балдардын ден-соолугуна, кооптугуна жана ахлагына зыян тийгизген кооптуу формадагы жумуштар.

Конвенцияда жумушчу жана жумуш берүүчүлөрдүн уюму менен кеңешкенден кийин кооптуу жумуштардын түрлөрүнүн улуттук ыйгарым укуктуу органдар тарабынан аныкталышы каралган.

Тыюуу салынган, кооптуу формадагы балдар эмгегин чечүүгө багытталган кээ бир чаралар жөнүндө колдонмо 190 номердүү Рекомендацияда сунулган жана төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- балдардын физикалык, психологиялык зомбулук, жана сексуалдык зордуктоого учураган жумуштары;

- жер алды, суу алды, кооптуу бийиктиктеги же чектелген мейкиндиктеги жумуштар;

- Кооптуу механизмдер, жабдуулар, инструменттер менен иштөө, оор жүктөрдү ташуу жумуштары;

- Терс таасир берген кооптуу заттар, реагенттер, процесстер менен антисанитардык шарттарда иштөө, же ден-соолука зыян болгон температурада, чуу жана вибрациядагы жумуштар;

- Жумуш берүүчү тарабынан негизсиз балдардын көп сааттык же түнкүсүн иштетилиши.

Конвенция бул конвенцияны ратифициялаган өлкөлөрдү төмөнкүлөргө чакырат:

- Оор формадагы балдардын эмгегин токтотуу боюнча программа даярдап колдонууну орчундуу маселе катарында кароо;

- Программанын ишке ашышы боюнча мониторинг механизмдерин түзүү;

- Колдонулушун камсыз кылуу боюнча айыптарды киргизүү жана башка чараларды көрүү;

- Балдардын эмгегин токтотуу ишинде билим берүүнүн маанисин карап чыгуу;

- Оор формадагы эмгектерде балдарды иштетүүнү токтотуу боюнча чараларды көрүү;

- Балдардын коомго реабилитациясы жана реинтеграциясы, кесиптик даярдыктарын камсыз кылуу жолдору менен аларды оор формадагы эмгектерден четтетүү;

- Кыз балдардын өзгөчө статусун кабыл алуу.

Эмгек келишимин жокко чыгаруу учурларындагы 18 жашка толо элек жумушчулар үчүн кошумча гарантиялар. (additional employment guarantees for children under 18) — жумуш берүүчү тарабынан 18 жашка толо электер менен эмгек келишимин жокко чыгарууга жумуштан чыгаруунун жалпы эрежелеринен тышкары мамлекеттик жашы жете электерди жана алардын укуктарын коргоо иштери боюнча комиссиясы жана инспекциясынын ма-

кулдугу менен уруксат берилет.⁶⁸

Эмгек тармагында негизги укуктардын жана принциптердин декларациясы (ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work) —

эл аралык эмгек уюму 1998-жылында болуп өткөн Эл аралык эмгек конференциясында кызматкерлердин эң негизги укуктарынын бузулбоосуно көмөк көрсөтүү жана гарантия берүү максатында Эмгек тармагында негизги укуктардын жана принциптердин декларациясын кабыл алган. Бул Декларация боюнча Эл аралык эмгек уюмунун мүчө мамлекеттери баштапкы конвенциянын объектиси болгон негизги укуктарга тийиштүү принциптерди Конституцияга жараша аткарууга, көмөк көрсөтүүгө жана иш жүзүнө ашырууга милдеттүү. Эмгек тармагындагы фундаменталдуу укуктар жана принциптер өзүнө ишке жайгаштыруу жана иш менен камсыз кылуу боюнча дискриминацияга жол бербөө, балдар эмгегин жокко чыгаруу, зордоо же милдеттүү түрдөгү эмгектердин бардык түрлөрүн жойуу, коллективдүү сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жана эркин биригишүүлөрдү камтыйт.

Эмгек шарттары (work conditions) — он сегиз жашка чейинки балдар жана өспүрүмдөр эмгектенген мекемелер, канаатан-

дырарлык деңгээлде шарттарды камсыз кылуу үчүн керектүү чараларды көрүшү керек. Бул шарттар катуу текшерилип туруш керек.

Он сегиз жашка чейинки балдар жана өспүрүмдөр кесиптик ориентация программасын өтүп жаткан ишканалдардын, окуу жайларынын, кесиптик-техникалык даярдык мектептеринин канааттандырарлык деңгээлде шарттарды камсыз кылуу жана текшерүү үчүн керектүү чаралары көрүлүшү керек, ошондой эле бул балдарды коргоо жана өнүктүрүү максатында нормалардын даярдалышы үчүн керектүү чаралары көрүлүшү керек.

Жогорудагы параграф жоболорун колдонууда, ошондой эле 1973-жылдагы минималдуу жаш жөнүндө Конвенциянын 7-беренесинин 3-пунктун ишке ашырууда төмөндөгүлөргө өзгөчө көңүл бурулушу керек:

а) эмгек акысын адилеттүү төлөө жана бир теңдүү эмгек үчүн бир теңдүү эмгек акысын төлөө принцибин эске алып айлык акыларын коргоо;

б) балдардын билим алышы жана даярдык көрүшү (үй-тапшырмасын аткаруу үчүн убакыт) жана күн ичинде эс алуу жана көңүл ачуу үчүн убакыт калышы максатында иш күнү, аптасынын кыскартылышы, иш убактысынан тышкары эмгектенишине тыюу салынышы керек.

⁶⁸2004-жылдын 4-августундагы 107-номердеги КРнын эмгек кодекси, 301-бет

в) өзгөчө кырдаал абалдары учурунда түнкүсүн кеминде он эки сааттык эс алуу убактысын берүү, апта соңунда эс алуу күндөрүн берүү;

г) кеминде төрт апталык болгон жылдык өргүүнүн берилиши же чондордун жылдык өргүү мөөнөтүнөн кем болбошу керек;

д) социалдык камсыздандыруунун жардамы менен ишканалардагы кырсыктарга байланыштуу төлөнүчү пособия системаларын, жумушта кандай түрдө эмгектенбегенине карабастан ооруп калган учурларда медициналык кызматтын көрсөтүлүшү боюнча пособиеларды төлөнүшүн камсыз кылуу;

е) коопсуздук техникасы, эмгек гигиенасы, тийиштүү үйрөтүү

жана контролдоо боюнча канааттандыруу нормаларды камсыз кылуу.

Жогоруда берилген жоболор эл аралык конвенция жана рекомендациялар боюнча жаш моряктардын эмгек шарттары каралбай калган учурларда жаш моряктар үчүн колдонулат.⁶⁹

Эмгеке тарбия (labour upbringing) — бул баланын ден-соолугуна, өнүгүшүнө зыян тийгизбеген, мектепке барышына тоскоол болбогон эмгектер.

Эмгек түрлөрү: баланын ата-энесине үй-тиричилигинде жардам бериши, мектептен кийин же эс алуу күндөрүндө акча табуу максатында иштеши.

Үй эмгеги: дүкөнгө барып бир нерсе сатып алуу, тиричилик техникасын оңдоо, тамак жасоо, үйдү жыйноо, идиш, кир жуу, балдарды, карыларды, ооругандарды кароо ж.б. Булар балдардын өнүгүшүнө жана үй-бүлөнүн жетиштүүлүгүнө алып келип, баланын жөндөмдүүлүк жана тажрыйба топтошуна көмөк көрсөтөт.⁷⁰

⁶⁹1973-жылдын 146-номериндеги жумушка алуу боюнча минималдуу жаш жөнүндө рекомендациясы.

⁷⁰<http://www.google.ru/url> сайтындан алынган

МАЗМУНУ

БАЛДАР ЭМГЕГИ БОЮНЧА НЕГИЗГИ ТҮШҮНҮКТӨРДҮН ЖАНА ТЕРМИНДЕРДИН СӨЗДҮГҮ

А.....	5
Б.....	10
В.....	24
Г.....	25
Д.....	28
Ж.....	28
З.....	32
И.....	34
К.....	36
М.....	39
О.....	40
Ө.....	41
П.....	42
Р.....	43
С.....	44
Т.....	47
Ү.....	48
Ф.....	50
Э.....	51